

TÜRK DÜŞÜNCE TARİHİ VE DEVLET FELSEFESİ

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DÜŞÜNCESİ–	3
İSLAMİYETE GEÇEN TÜRKLERDE TÜRK İSLAM DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ–	14
TÜRKLER VE İSLAM DÜŞÜNCESİ–	18
OSMANLI'DA KLASİK DÖNEM'DE DÜŞÜNCE (1300-1600)–	28
OSMANLI'DA SİYASİ DÜŞÜNCE –	31
17 VE 18. YÜZYILLARDA OSMANLI'DA DÜŞÜNCE HAYATI–	36
19. YÜZYILDA OSMANLI'DA DÜŞÜNCE HAYATI–	46

19. YÜZYILDA DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ–	57
Düşünce Akımları–	57
MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E DÜŞÜNCE AKIMLARI–	62
II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki Diğer Düşünce Akımları–	65
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ DÜŞÜNCESİNDE ANA EĞİLİMLER, TEMEL AKIMLAR VE PORTRELER–	67
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÖNE ÇIKAN DÜŞÜNCE EĞİLİMLERİ–	72
ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ VE SONRASI DÜŞÜNCE, AKIMLAR VE PORTRELER: 1950'DEN GÜNÜMÜZE–	84
MODERN TÜRKİYE FELSEFE TARİHİNİN ÖNEMLİ DÜŞÜNÜRLERİ–	97

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK DÜŞÜNCE

İLK TÜRKLERDE DEVLET VE DÜŞÜNCE

- ⦿ Türk tarihinde ilk siyasi teşekküllü Asya (Büyük) Hun Devleti'dir.
- ⦿ Diğer bir deyişle tarihte Türklerin kurduğu ilk büyük devlet Asya Hun Devleti'dir.
- ⦿ Hunların siyasi varlığı önce Orta Asya'nın doğusunda, daha sonra Afganistan ve Batı Türkistan'da son olarak da Avrupa'da görülmüştür.
- ⦿ Orta Asya'nın doğusunda hüküm süren diğer Türk devletler ise Tabgaçlar, Kök Türkler ve Uygurlar tarafından kurulmuştur.
- ⦿ Kavimler Göçü'nün ardından bugünkü Macaristan topraklarında kurulan Avrupa Hun Devleti Avrupa siyasetinde büyük rol oynadı.
- ⦿ Hunların ardından Doğu Avrupa'da Avarlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar, Hazarlar, siyasi olarak varlıklarını sürdürdüler.
- ⦿ Peçenekler devlet kuramadan topluluk halinde yaşadılar.
- ⦿ Bu devletler eski Türk geleneği olan boy sistemine göre yaşadılar.
- ⦿ Türk tarihinde Museviliği kabul eden tek Türk devleti olan Hazarlar buna rağmen benliklerini korudular.

- ⦿ Bir kısmı ise yerleşik hayata geçtikleri için şehir kültürüne uydular.
- ⦿ Türklerin çoğunun boylar halinde yaşamaları onların yok olmalarını engelledi.
- ⦿ Yusuf Has Hacıp tarafından 1069'da yazılan Kutadgu Bilig ve Kaşgarlı Mahmud tarafından 1074'te kaleme alınan Divanü Lügati't-Türk, Türk düşünce tarihinin hem İslam öncesine hem sonrasına siyasi ve sosyal açıdan ışık tutmaktadır.

Türklerde Devleti Ortaya Çıkaran Düşünce

- ⦿ İlk Türk toplulukları bozkır kültürü içinde yaşadıkları için hayatlarını su kaynakları, otlaklar, yaylak-kışlak hayat tarzı belirlemiştir.
- ⦿ Türkler bu hayat tarzında boylar halinde yaşamışlardır.
- ⦿ Her boy belli bir nüfusa, geçim kaynağı olan hayvanlara ve birlikte yaşadıkları bir alana sahiptiler.
- ⦿ Göçebe yaşayan ilk Türkler yaşamaya uygun alanlara ulaştıklarında yerleşik hayata geçmiş ve şehirler kurarak, yeni hayat tarzı meydana getirmişlerdir.
- ⦿ Yerleşik hayatın getirdiği ekonomik faaliyet olan tarım la uğraşarak hem tahıl hem de meyve-sebze yetiştirdiler.
- ⦿ Türklerde oguş denilen aile, toplumun en küçük yapı taşı oluştururdu.
- ⦿ Kurulan ilk Türk devletleri, boy birliği şeklinde ortaya çıkmıştır.

İlk Türklerde Siyasi Düşüncenin Kaynağı

- ⦿ İlk Türk devletleri kolay idare edilebilmesi için ikili teşkilat denilen doğu ve batı şeklinde iki kanada ayrılarak yönetilmiştir.
- ⦿ Güneş doğudan doğduğu için doğu kanadı devletin merkezi sayılır, kağan doğu kanadında oturdu.
- ⦿ Kağan, Gök Tanrı tarafından kendisine verilen yetki ile devleti yönetirdi.
- ⦿ Bu anlayışa kut inancı denirdi. Kut kağanın bağlı bulunduğu hanedan üyeleri için de geçerliydi. Bu nedenle kağanın soyundan gelenlerin tahta çıkma hakkı vardı.
- ⦿ Kağanın temel görevi Gök Tanrı adına yeryüzünün her tarafını hakimiyet altına alması idi.
- ⦿ Bu anlayış cihan hakimiyeti ile ifade edilmiştir.

Türklerde Töre

- ⦿ İlk Türk devletlerinde hukukun temelini ve kaynağını geleneklerden alan sözlü hukuk kuralları denilen “töre” oluşturmuştu.
- ⦿ Töre; sosyal düzeni sağlayan örf, âdet, gelenek ve ahlaki değerlerden beslenerek ortaya çıkmıştır.
- ⦿ Törenin oluşumunda; kut anlayışı ile kağanlar tarafından konulan kurallar, kurultaylarda alınan kararlar ve kağanın iradesiyle toplum içinde yavaş yavaş oluşan gelenekler etkili olmuştur.

- ⦿ Kağanlar da dâhil olmak üzere bu töreye herkesin uyması zorunludur.
- ⦿ Töre zamanın şartlarına göre değişebilirdi. Ancak değişmeyen hükümleri de vardı.
- ⦿ Bunlar könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tüzlük (eşitlik), kişilik (insanlık) idi.
- ⦿ Töre, Türk toplumunda gerek kağanın iktidarı gerekse devletin sürekliliği için önemli bir koşuldur.
- ⦿ Devlet teşkilatlanmasında düzenleyici bir role sahip olan töre, kağanın hem keyfî hareket etmesini engellemiş hem de halkına adil davranması için bir kontrol mekanizması olmuştur.

İlk Türklerde Devlet (İl) Yapılanması

- ⦿ Eski Türk toplumunun sosyal yapısı; oğuş (aile), urug (aileler birliği), boy (ok), budun (millet) ve il (devlet) şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı olan unsurlardan meydana gelmiştir.
- ⦿ Budunların bir kağan etrafında bir araya gelmesiyle de il oluşmuştur.
- ⦿ Türkler, devlete “el” veya “il” adını vermiştir. Devlet, yöneticilerle iş birliği yapan geniş halk kitlelerinin gayretleri ve katkıları sonucunda meydana gelmiştir.
- ⦿ Dolayısıyla budun, devletin hem kurucusu hem de temel unsuru olmuştur.

- Devlet, yöneticilerle iş birliği yapan geniş halk kitlelerinin gayretleri ve katkıları sonucunda meydana gelmiştir.
- Bağımsızlıklarına düşkün olan Türklerde kurulan devletlerin tam bağımsız olarak varlıklarını sürdürmelerine büyük önem verilirdi.
- Bu durum ve vatan sevgisi, Orhun Yazıtlarında çok açık bir şekilde anlatılmıştır.
- Türklerde bağımsızlığın kaybedilmesini ölüm olarak nitelendiren hükümdar Bilge Kağan'dır.
- Bozkır sahasında kurulmuş bütün diğer eski Türk devletleri gibi, Göktürk Devleti de siyasi ve askerî karakter taşıyor, dinî karakter taşımıyordu.
- Göktürklerde sınıflaşma veya sosyal tabakalaşma olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

İlk Türklerde Devlet Başkanlığı

- Türklerde devlet başkanı şanyü, tanhu, han, yabgu, ilteber, idikut, erkin ve kağan gibi unvanlar taşırdı.
- Taht, davul, otağ, kotuz, tuğ ve yay ise Türklerde bazı hükümdarlık sembolleri idi.
- Kağanın; millete bakıp gözetmek, doyurmak, boyları bir arada tutmak ve düşmanlara karşı korumak gibi görevleri bulunurdu.
- Hükümlanlık (erklik) karizmatik idi. Kağanlığın kişiye Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılırdı.

- ⦿ Türk hükümdarı kanunları (töre) uygular, onlara kendisi de uyar; fakat kanun yapamazdı.
- ⦿ Kağanın icraatı millet tarafından kurultay denilen meclis vasıtasıyla kontrol edilirdi.
- ⦿ Bir kişinin kağan olabilmesi için Gök Tanrı tarafından yarlıg (Tanrının bağışlaması), kut ve ülüg (kısmet) verilmesi gerekirdi.

İlk Türklerde Meclis

- ⦿ Kağan Gök Tanrı tarafından geniş yetkilerle donatılmasına ve her konuda son sözü söyleme yetkisine sahip olmasına rağmen devlet işlerinde danışmaya önem verirdi.
- ⦿ Siyasi, hukuki, askerî, ekonomik ve toplumsal konular, kağanın başkanlık yaptığı kurultay denilen meclis toplantılarında görüşülüp karara bağlanırdı.
- ⦿ Toy veya kengeş denilen kurultaya hatunun yanı sıra önde gelen devlet adamları ve boy beyleri katılırdı.
- ⦿ Yasama kurulu niteliğini taşıyan bu meclis üyelerine Toygun denirdi.
- ⦿ Türk devletlerinde kağana ülke yönetiminde yardımcı olan görevliler vardı.
- ⦿ Bunların başında aygucı veya üge unvanıyla anılan devlet danışmanları gelirdi.
- ⦿ Ayukıya (hükûmet) başkanlık eden aygucunun emrinde her biri farklı işlerden sorumlu, buyruk adı verilen bakanlar görev yapardı.

- ⦿ Bunların dışında tamgacı denilen kâtip ve mühürdar, haberleşmelerden sorumlu bitigçiler vardı.
- ⦿ Orhun Kitabeleri'ne göre, devlet hiyerarşisi şöyle sıralanmaktadır: Kağan, ailesi, bodun, şadapıt beyler, tarhanlar, buyruk beyler, dokuz-oğuz beyleri, vb. Çin kaynakları ise, kağan ve hatunu söyledikten sonra en büyük unvan olarak yabgu, sonra şad, tegin, tudun, ilteber, erkin'den bahsetmektedir.

İlk Türklerde Hukuk

- ⦿ Yüksek devlet mahkemesine yargu denirdi.
- ⦿ Mahkeme başkanına yargan veya yargucu denirdi.
- ⦿ Türklerde adalet (könlik), eşitlik (tüzlük), iyilik (uzluk), insanlık (kişilik) değişmez unsurlardı.
- ⦿ Yöneten ve yönetilenler arasındaki kurallara “tüz” denirdi.
- ⦿ Yargucuların görevi töreyi ve örfi hukuku uygulamak idi.
- ⦿ Türk ülkesinde geçerli cezai hükümler şunlardı:
 - ▶ Zina yapan evlilerin, adam öldürmenin, soygun yapanın, bağlı at çalanın cezası idamdı.
 - ▶ Genç kızları aldatanlar, ağır bir şekilde mal ile tazminat ödemek zorunda bırakılır, sonra o kızla mutlaka evlendirilirdi.

- ▶ Adam yaralayanlar, yaranın derecesine göre mal mülk ödemek suretiyle suçlarını tazmin ederlerdi.
- ▶ At ve koyun çalanlar on katından fazlasını ödemeye mahkûm edilirdi.
- ▶ Hafif suçlar on günü geçmemek üzere cezalandırılırdı.
- ▶ Vatana ihanet edenler, ordudan kaçanlar ise ölüme mahkûm edilirdi.

İlk Türk Devletlerinde Dış İlişkiler

- ⦿ İlk Türkler hakimiyet kurdukları iki yüz yıl boyunca yabancı devletlerle yaptıkları herhangi bir anlaşmayı tek taraflı bozduklarına dair bir belgeye rastlanmamıştır.
- ⦿ Türk elçilerine tegin veya tarhan denirdi.
- ⦿ Elçilerin devlet hiyerarşisinde yüksek bir unvan taşımaları diplomatik ilişkilere verdikleri önemi göstermektedir.

İlk Türklerde Din Ve İnaniş

- ⦿ Göçebe yaşam nedeniyle Türklerde farklı din ve inanışlar görülmüştür.
- ⦿ Türklar arasında en yaygın inanç tek tanrılı din inancı olan Gök Tanrı inancıydı.
- ⦿ Şamanizm inancının da olduğu Türklerde din adamlarına “baksı” veya “kam” denirdi.

- ⦿ Türkler arasında görülen diğer inançlar; Totemizm, Budizm, Maniheizm, Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet
- ⦿ İslam öncesi dönemde Türkler yaşadıkları doğal ortam gereği inançlarını üç ana temel üzerine oturtmuşlardır:
 - ▶ Doğa ve doğaüstü güçlere saygı göstermek,
 - ▶ Ataların ruhlarına saygı duymak ve kurban sunmak,
 - ▶ Gök Tanrı'ya inanmak.

Türklerde Evren Algısı

- ⦿ Türklere göre evren, gökyüzü, yaşanılan dünya ve yerin altı olmak üzere üç katmandır.
- ⦿ Her birinin kendine özgü tarafları vardır. Kutsal Dağ ya da Dünya Ağacı ile birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar.
- ⦿ Ağaç, dağ, alev, duman yerle gök arasında eksen görevi görürler. Kutup yıldızı Göğün merkezinde yer alır.
- ⦿ Türk çadırlarının tepesindeki dairesel boşluk dünyanın penceresidir.
- ⦿ Çadırın direği dünyayı tutan hayat ağacı, Demir Kazık gibi değerlendirilmiştir. Dünya evrenin merkezidir.

- ⦿ Yer, yeraltı, kutsal dağlar, dünya ağacı ve yağmur ile göğe bağlıdır.
- ⦿ Su, bütün potansiyel ve üretken güçleri temsil eder. Varoluşun kaynağıdır.
- ⦿ Ölüm, Türkler için başka bir dünyaya geçmektir. Ölüm yerine kaybolmak, kuş gibi uçmak kullanılır. Uçtu sözü ile Tanrı'nın katına çıkmak anlaşılır. Yani ölen insanlar Gök'e çıkarlar.

Doğa ve Doğaüstü Güçler

- ⦿ Dağların tepelerin, kayaların, vadilerin, ırmak, su kaynağı, mağara, ağaç, orman, göl, deniz, demir, kılıç gibi varlıkların da ruhlarının olduğunu kabul ediyorlardı.
- ⦿ Güneş, ay, yıldız, gök gürültüsü, şimşek gibi gökyüzü unsurlarına saygı gösterirlerdi.
- ⦿ Tanrıçanın adı Umay idi.
- ⦿ Eski Türklerde ölen kişi için "yuğ" denilen yas törenleri gerçekleştirilirdi.

Atalar Kültürü

- ⦿ İlk Türklerde ölen atalara saygı inanç sisteminin bir parçası idi.
- ⦿ Türklerde ataların ruhlarına kurban sunmak için genelde at ve koyun seçilirdi.
- ⦿ Türklerde yaygın olan mağara kültürü nedeniyle mağaralar ataları ile bağlantı kurulan yerlerdi.

Gök Tanrı İnancı

- ⦿ Tanrı (Tengri), Gök Tanrı dininin merkezinde yer alır.

- ⦿ İlk Türklerde inanç sisteminin temelini Gök Tanrı dini oluşturmaktadır.
- ⦿ Orhun Yazıtlarına göre Tanrı evrenin yaratıcısıdır.
- ⦿ Kök Türklerin bağımsız devlet kurması onun isteği ile gerçekleşmiştir.

İSLAMİYETE GEÇEN TÜRKLERDE TÜRK İSLAM DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmesi

- ⦿ Türkler ile Müslüman Araplar arasındaki ilk ilişkiler VII. yüzyılda Hz. Ömer Dönemi'nde kurulmuştur.
- ⦿ Türklerin İslamiyet ile ilk karşılaşma süreci Kök Türk Devleti'ne denk gelir.
- ⦿ Bu dönemde İran'daki Sasani Devleti'ne son veren İslam orduları doğuda Ceyhun Nehri'ne kadar ilerlediler.
- ⦿ Böylece Müslümanlar ile Maverâünnehir'de yaşayan Türkler birbirleriyle doğrudan temas etme imkânı buldular.
- ⦿ Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan muhtelif Türk şubeleri, birçok bakımdan aynı millete mensup olmalarına rağmen medeni birikimlerinin bir neticesi olarak farklı özellikler kazanmışlardı.
- ⦿ Müslümanlarla komşu olmalarına rağmen Türkler İslamiyet'e geçme konusunda acele etmediler.
- ⦿ Bunun başlıca nedeni Hz. Osman Dönemi'nden itibaren Ceyhun Nehri'nin doğusuna geçen Müslüman Arapların Türkler üzerine uyguladıkları baskı politikasıydı.

- ⦿ Türklerin İslamiyet'e uzak durmasında Emevilerin Arap olmayanlara karşı izledikleri ırkçı politikanın da etkisi vardı.
- ⦿ Emevi yönetimine karşı Türkler arasında var olan hoşnutsuzluklar en sonunda büyük bir ayaklanmaya dönüştü.
- ⦿ Horasan bölgesinde başlayan bu ayaklanma 750 yılında Emevi Devleti'nin yıkılıp Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla sonuçlandı.
- ⦿ Abbasilerin Türkler yardımıyla iktidara gelmeleri Türk-Arap ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu.
- ⦿ Abbasi Devleti'nin kurulduğu günlerde Müslümanlar ile Çinliler Orta Asya'ya egemen olma mücadelesi veriyorlardı.
- ⦿ Türkler bu mücadelede Abbasi Devleti'nin yanında yer aldılar.
- ⦿ Müslüman Araplarla birlikte hareket ederek 751 yılındaki Talas Savaşı'nda Çinlileri yenilgiye uğrattılar.
- ⦿ Böylece Çin'in Orta Asya'daki hâkimiyetine son verdiler.
- ⦿ Talas Savaşı'yla başlayan Türk-Müslüman yakınlaşması Türklerin İslamiyet'i tanıma ve kabul etme sürecini hızlandırdı.

- ⦿ Türk-Arap ilişkilerinde o güne kadar siyasi ve askerî mücadeleler yerini barış, dostluk ve iş birliğine bıraktı.
- ⦿ Bu ortamın oluşmasında Abbasilerin, başta Türkler olmak üzere, Arap olmayan milletlere karşı sıcak davranmaları önemli rol oynadı.
- ⦿ Abbasi halifeleri de bu müsait ortamdan yararlanmasını bildiler.
- ⦿ Horasan ve Maverâünnehir bölgelerindeki Türk hükümdarlarına elçiler göndererek onları İslam'a davet ettiler.
- ⦿ Abbasilerin İslam'ı yayma gayretleri Maverâünnehir ve Harzem'e giden ticaret kabilelerindeki din bilginlerince de desteklendi.

- ⦿ Sınır boylarındaki ribatlara yerleşen sufiler ve gaziler inşa ettikleri camiler, mescitler ve çeşitli eğitim kurumlarıyla buraları birer ilim merkezi hâline getirdiler.
- ⦿ Böylece Türk komşularına İslamiyet'i tanıtip benimsetme imkânı buldular.
- ⦿ Bunlardan biri olan mutasavvıf Şakik-i Belhi Budist Türkler arasında dolaşp, İslam'ı anlatarak onların bu dini seçmelerinde önemli rol oynadı.
- ⦿ Gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Türklerin Müslümanlığı kabulü kendi hür iradeleriyle oldu.
- ⦿ Bununla birlikte Türk topluluklarının İslamiyet'e geçişi bir anda ve topluca değil aşamalı olarak farklı tarihlerde gerçekleşti.
- ⦿ Türklerin İslamiyet'i kabulü ilk zamanlarda önde gelen Türk aileleri ve beyleriyle sınırlı kalırken bu süreç X. yüzyılın başlarından itibaren hızlandı.
- ⦿ Talas Nehri'nin doğusunda yaşayan Oğuzların kalabalık gruplar hâlinde Müslümanlığa geçişi bu dönemde gerçekleşti.
- ⦿ Türkmen adıyla bilinen Müslüman Oğuzları Kabil, Gazne ve Gur bölgelerindeki Halaç Türkleri takip etti. Aynı dönemde İslamiyet Seyhun Irmağı havzasında yaşayan ve Karahanlılar Devleti'nin nüfus kitlesini oluşturan Karluk, Yağma ve Çiğil Türkleri arasında yayıldı.

TÜRKLER VE İSLAM DÜŞÜNCESİ

- ⦿ İslamiyetin yayılmasıyla birlikte Müslümanlar yeni coğrafyalarla, kültür, medeniyet ve düşünce dünyalarıyla karşılaşmışlardı.
- ⦿ Müslümanlar arasında hızla gelişen bu ilim hareketleri Basra ve Kûfe gibi İslam şehirlerinde etkili oldu.
- ⦿ Emevî Devleti yıkılıp yerine Abbâsîlerin geçmesiyle ilim hareketlerinin ağırlık merkezi artık Bağdat idi.
- ⦿ Halife Mansûr döneminde (754-775) başlayan tercüme faaliyetleri devam etti. Özellikle 813'te halife olan Me'mun'un 9. yüzyıl başlarında Beytü'l-Hikme'yi (bilgelik evi) kurması, söz konusu tercüme faaliyetlerinin artmasını sağladı.
- ⦿ Bu yeni durum karşısında bazı âlimler İslam düşüncesine girmeye başlayan yabancı kültürlerle, özellikle Yunan felsefesiyle ilgilenmeye başladılar.
- ⦿ Felsefe ile dini uzlaştırmaya çalışan teolojik sistemlerin ilki olarak nitelendirilebilecek olan Mutezile ekolü ortaya çıkmış oldu.

- ⦿ Mutezile Abbâsîler Dönemi'nde ortaya çıkan ve İslam dininin gerektiği gibi savunulmasının ancak hasımlarının kullandıkları metot ve silahları kullanmakla kabil olabileceğine inanan akılcı düşünciydi.
- ⦿ Mutezile mensuplarını yavaş yavaş dini meselelerden, üzerlerine aldıkları dini görevlerinden uzaklaşmaya ve daha çok felsefi meselelerle ilgilenmeye götürdü.
- ⦿ Bu durum Mutezile'nin zayıflanmasına ve daha yumuşak bir görüş olan sünnet yoluna dönüşüne yol açtı.

Türklerin İslam Dini Üzerindeki Etkileri

- ⦿ Türklerin İslamiyeti kabul süreci Oğuzların İslamiyeti kabulüyle en yüksek seviyeye ulaştı.
- ⦿ 10. yy'ın ikinci yarısında İslamiyeti kabul etmeye başlayan Oğuzlar tarafından kurulan Selçuklu Devleti, sadece Türk İslam tarihinin değil, İslami dönem Türk düşüncesinin de en önemli temsilcisi haline gelmesini sağladı.
- ⦿ Türkler, kadim çağlardan beri sahip oldukları devlet gelenekleri, siyasi ve askerî yapılarıyla dikkat çektiler.
- ⦿ Siyasi açıdan parçalanmış, mezhep kavgalarıyla, siyasi, felsefi ve fikri tartışmalarla büyük bir keşmekeşin içerisine düşmüş İslam âlemi için Türkler, özellikle siyasi bakımdan yeni bir düzen ve toparlanmanın öncülüğünü yaptılar.
- ⦿ İslamiyetle tanışan Selçuklu Türkleri, kadîm (eski) ile cedîd (yeni) arasındaki ilişkiye sadık kaldılar.
- ⦿ Başlangıçta siyasi ve askeri bir güç olarak ortaya çıkarak kadim Türk-Oğuz geleneğinin bir temsilcisi olarak girdikleri İslam medeniyeti dairesi içinde siyasi, sosyal ve kültürel varlıklarını, bilgi ve görgülerini artırdılar.

Türk İslam Dünyasında Felsefi Cephe

Farabî

- ⦿ Tıp, musiki, matematik ve felsefede ün yapmış, İslam felsefesini metot, terminoloji ve problemler açısından temellendirmiştir.
- ⦿ Meşşâî okulunun ilk temsilcisi sayabileceğimiz el-Kindî, Aristo'nun bazı eserlerini açıklamıştı. Fakat Aristo ve Eflatun felsefelerini mezceden ve onların görüşlerini yerine göre Yeni Eflatuncu metodla ilk açıklayan Farabî olmuştu.
- ⦿ Aristo'dan sonra “muallim-i sâni” unvanı verilmişti.

İbn Sina

- ⦿ Felsefe, mantık, kimya, matematik ve tıp alanında derinleşmiş, özellikle tıp alanında büyük şöhret kazanmıştı.
- ⦿ Onun el-Kanun fi't-Tıb adlı eseri 17. yüzyıla kadar Batı üniversitelerinde kaynak eser olarak kullanıldı.
- ⦿ Düşünce sistemini büyük ölçüde Farabî'nin görüşleri üzerinde şekillendiren İbn Sina, felsefî düşüncenin gelişimi konusunda da önemli etkiler bıraktı.
- ⦿ Ortaçağ Batı dünyasının eski Yunan felsefesi ile ciddi teması, İbn Sina sayesinde oldu.

Birunî

- ⦿ Birunî ise matematik, tıp, coğrafya, tarih, fizik, astronomi ve dinler tarihi başta olmak üzere çok sayıda alanda eser vermiştir.
- ⦿ Bunların yanında felsefeyle de ilgilenmiş, İslam ve dünya tarihinin en tanınmış âlim filozoflarından biri hâline gelmişti. Öyle ki Sarton gibi bazı yazarlar, onu “bütün zamanların en büyük bilginlerinden biri olarak nitelendirmiş ve yaşadığı döneme “Birunî asrı” ismini vermişlerdi. Barthold’un da “İslam âleminin en büyük bilgini” şeklinde nitelendirdiği Birunî’nin özellikle tabii ve matematik ilimlerdeki başarısı göz alıcıydı.
- ⦿ Başarıyı gösterdiği beşeri bilimler ve dinler tarihi sahası da onun ilmî tavrında objektiflik ilkesinin belirgin tarzda kendini gösterdiği alanlardı.

Türk İslam Dünyasında Fıkıh ve Kelâm Cephesi

İmam Ebu Hanife

- ⦿ Ebu Hanife, Kûfe’de doğmuştu.
- ⦿ Gerek hayatı, gerekse eserleriyle haklı bir şöhrete kavuşmuş ve özellikle el-Fıkhü’l-Ekber adlı eserinde dile getirdiği yöntem ve yaklaşımlar kendi adıyla anılan bir fıkıh ekolüne öncülük etmişti.

- ⦿ Ebu Hanife ve onun izinden giden Hanefîler, fıkıh usulünde kıyasa yani Kur'an, sünnet ve veya icmâ ile çözümedikleri meselelerde akla ve düşünceye başvurmayı esas aldılar ve bu yüzden “Ehl-i Re'y” olarak isimlendirildiler.
- ⦿ İlk Müslüman Türk devletleri olan Karahanlılar, Gazneliler ve aynı kültür ve medeniyet muhitinde filizlenip kısa sürede Selçuklu Devleti gibi büyük bir devleti içinden çıkaran Oğuzlar da Hanefîliği benimsemişlerdir.

İmam Maturidî

- ⦿ İmam Maturidî öncülük ettiği yeni kelâm ekolüyle İslam düşünce tarihine damgasını vurmuştu.
- ⦿ İmam Maturidî, imanın dil ile söylemek ve kalple doğrulamak olduğunu söyleyerek yaşadığı dönemde büyük tartışmalara konu olan “iman” meselesine açıklık getirdi.
- ⦿ Onun en önemli iki temel eseri olan Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vilâtü'l-Kur'an'da, kendinden önceki âlimlerin tartışmadığı önemli meseleleri ele alarak bu meseleleri, naklî delillerin yanında tarihî, sosyal ve semantik birtakım akli deliller de kullanarak çözmeye çalıştı.
- ⦿ Türkler, İslamiyeti kabul ettikleri andan itibaren başlangıçta hem bir fıkıh hem de bir itikadî mezhep olan Hanefîliği, sonrasında da Hanefîliğin itikadî alanda devamı olan Maturidîliği tercih etmişlerdir.

Türk İslam Dünyasında İrfan- Tasavvuf Cephesi:

Hoca Ahmed Yesevî

- ⦿ Türk düşüncesinin tasavvuf cephesinde gördüğümüz büyük temsilcisi Ahmed Yesevî'dir.
- ⦿ Pir-i Türkistan, Hazret-i Sultan, Sultanu'l-evliya ve Evliyalar serveri gibi unvanlarla anılmıştır.
- ⦿ Fikirlerinin yanında kurduğu Yesevîlik tarikatı ile Türk manevi ve düşünce tarihinde derin izler bıraktı.
- ⦿ Yesevîlik tarikatı Türkler arasında kurulan ilk tarikat olarak ortaya çıktı ve etkisini uzun yıllar sürdürdü.
- ⦿ İslamiyetin Türkistan'da yayılmasında büyük rolü olan ilk Türk tarikatı Yesevilik tarikatıdır.
- ⦿ Divan-ı Hikmet adlı eseri sadece dil bakımından değil, her yönüyle Türkçe bir eser olup göçer Türk topluluklarına fikhî ve itikadî hususları basit ve sade bir dil ile anlatılması sebebiyle bütün Türkistan coğrafyasında en fazla okunan kitaplardan biri oldu.
- ⦿ Yesevî fikir ve düşüncesinin özü, ahlakî hürriyetti. Ahlaki hürriyete kavuşmak, "Hakkı bilmek için ilk önce kendini bilmek" ve "ölmeden önce ölmek" ilkeleriyle elde edilirdi.
- ⦿ Onun kâmil insan öğretisinin bilgesel ilkesi; hikmet, sohbet ve ahlâk üçlü esasına dayanmaktaydı.

Türk İslam Dünyasında Devlet ve Siyaset Anlayışındaki Tezahür

- ⦿ Türkler, İslam medeniyeti dairesine girdiklerinde ilk olarak devlet ve siyaset anlayışlarıyla dikkat çekmişlerdir.
- ⦿ Dönem itibariyle siyasî bir kaos içerisinde bulunan İslam âleminin hâkim siyasi ve askeri gücü haline gelmişlerdi.
- ⦿ İslamiyet, toplumlar için yepyeni bir nizam ve hayat tarzı getirmekle birlikte, onların eski kültür öğelerini ve alışkanlıklarını toptan veya tamamen reddetmemiştir.
- ⦿ İslam tarih anlayışı içerisinde ilk örfî hukuk uygulamaları, İslam devletinin ortaya çıktığı andan itibaren görülmeye başlasa da özellikle Emevîler döneminde sistemli bir hale dönüştü.
- ⦿ Devlet ve idarî yapıda başlangıçta eski Arap kültür ve geleneklerinin, daha sonra ise Bizans ve Sasanî geleneklerinin izlerini taşıyan İslam devlet ve siyaset düşüncesi, zamanla kurumsallaştı ve en sistemli haline Abbâsîler çağında ulaştı.
- ⦿ Türk devlet ve siyaset düşüncesinde yer alan din ve devlet işlerinin ayrı tutulması meselesinin fiilî, hatta resmî uygulaması ise Selçuklular dönemine rastlar.
- ⦿ İslam devlet ve siyaset düşüncesinin Türklslam devlet ve siyaset düşüncesi üzerindeki en önemli etkisi ise “merkeziyetçi devlet” anlayışıdır.

- İlk defa Selçuklular, İslam devlet ve siyaset düşüncesinin de etkisiyle bu geleneği değiştirme ve merkezîyetçi bir devlet vücuda getirme gayretine girdiler. Ancak Tuğrul Bey döneminden itibaren başlayan bu dönüşüm, kısa sürede tam gerçekleşmedi.

Yûsuf Hâs Hacib

- Kadîm Türk devlet geleneğinin üzerine inşa edilen Türk-İslam devlet ve siyaset düşüncesi, ilk örneklerini Yûsuf Hâs Hacib tarafından Karahanlılar hükümdarına yazılan ve İslami dönem Türk edebiyatının ilk örneği olarak bilinen Kutadgu Bilig'e yansımıştı.
- Kutadgu Bilig, kadim Türk devlet düşüncesinin temelini oluşturan kut kelimesinden türetilen “kutad-mak” yani “kut sahibi kılmak, kut'a erişmek” fiilinden gelmekte olup “mutluluk veren bilgi” değil, “siyasî otorite bilgisi”, “kutlu yani devletli olma ya da kılma bilgisi” anlamlarına geliyordu.
- Gerçekten de Kutadgu Bilig, töreye dayanan devlet ve hâkimiyet anlayışının, İslami değer ve kavramlarla yenilenmesiydi.

Kaşgarlı Mahmud

- Türk devlet ve siyaset düşüncesine dair bilgilere rastladığımız Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgati't-Türk'ünde, çeşitli siyasetnâmelerde ve başta Oğuz Kağan destanı olmak üzere İslamî dönemde

yazıya geçirilen Türk destanlarında da temelinde kadîm Türk düşüncesi bulunan fakat İslami kaide, kavram ve uygulamalara da yer verilen bir devlet ve siyaset düşüncesi mevcuttu.

el-Maverdî

- ⦿ İslam tarih anlayışı içerisinde ilk örfî hukuk uygulamaları, İslam devletinin ortaya çıktığı andan itibaren görülmeye başlasa da özellikle Emevîler döneminde sistemli bir hale dönüştü.
- ⦿ Devlet ve idarî yapıda başlangıçta eski Arap kültür ve geleneklerinin, daha sonra ise Bizans ve Sasanî geleneklerinin izlerini taşıyan İslam devlet ve siyaset düşüncesi, zamanla kurumsallaştı ve en sistemli haline Abbâsîler çağında ulaştı. el-Maverdî tarafından kaleme alınan el-Ahkamü's-Sultaniyye isimli eserle de bir doktrin haline geldi.
- ⦿ Bu arada Abbâsîlerin şahsında beliren bu Sünni devlet/siyaset teorisi karşısında bir de Fatimîlerin şahsında kurumsallaşan Şii devlet/siyaset teorisi mevcuttu.

OSMANLI'DA KLASİK DÖNEM'DE DÜŞÜNCE (1300-1600)

Osmanlı Kuruluş Dönemi'nde Bilim Ve Düşünce

Dâvûd-i Kayserî

- Osmanlı Devleti'nin ilk müderrisidir.
- Orhan Bey Dönemi'nde yapılan İznik'teki ilk Osmanlı medresesinde görev yaptı.
- Dâvûd-i Kayserî, daha çok Muhyiddin Arabî'nin Fuşûşü'l-ḥikem şerhiyle kendisinden sonraki sûfîleri etkilemiş, Osmanlı tasavvuf düşüncesinin temel belirleyicisi olmuştur.
- Dâvûd-i Kayserî, Vahdet-i vücûd nazariyesini felsefî mahiyette yorumlayan ve savunan ilk sûfî müelliftir.

Molla Fenari

- İlk Osmanlı şeyhülislamı kabul edilmektedir.
- İslami ilimlerin hemen hemen her dalında yani kelâm, tefsir, fıkıh usulü, mantık, Arapça ve belâgat ile diğer ilim alanlarında eserler kaleme almıştır.
- Gerek Davud-i Kayseri gerekse Molla Fenâri tasavvufla Razi- İbn Sinacı ekolü aynı çatı altında bir araya getiren yaklaşımı benimseyerek ilk Osmanlı bilim ve düşüncesinin temellerini atmışlardır.

- ⦿ Fahr-i Râzî Mektebi Osmanlı dinî düşünce hayatına
- ⦿ ilk defa açık bir şekilde Molla Fenârî ile girmiştir.
- ⦿ Osmanlı Devleti'nde dinî bürokrasinin yüksek kademelerinde yer alanlar genellikle Fahr-i Râzî Mektebi mensupları olmuştur.

Kadızade-i Rumi

- ⦿ Semerkant'ta, dönemin önde gelen âlimlerinden kelâmcı-matematikçi Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin derslerine girdi.
- ⦿ Semerkant'ta Uluğ Bey ile tanışan Kadızâde kısa zamanda hükümdarın sevgi ve saygısını kazanarak özel hocası oldu.
- ⦿ Uluğ Bey Medresesi'nin baş hocalığına ve Cemşîd el-Kâşî'den sonra o dönemde inşa edilen Semerkant Rasathânesi'nin başına getirildi.
- ⦿ Kadızâde, Osmanlı ilim muhitinde yetişen gerçek anlamda ilk özgün matematikçi ve astronom sayılır.
- ⦿ Kadızade, Semerkant'ta yetiştirdiği öğrencilerine Osmanlı ülkesine gitmeleri yönünde telkinde bulunmuş, Ali Kuşçu ve Fethullah eş-Şirvânî onun yönlendirmesiyle Anadolu'ya gelmişlerdir.

Ali Kuşçu

- ⦿ Ali Kuşcu Osmanlı ülkesine gelerek 1473'de Fatih Sultan Mehmet Ayasofya Medresesine müderris olarak tayin edilmiştir.
- ⦿ İstanbul'da astronomi ve matematik alanındaki çalışmalara canlılık getirmiştir.
- ⦿ Ali Kuşçu'nun Fâtih zamanında Molla Hüsrev ile birlikte Semâniye medreselerinin programını düzenlemeye memur edildiği de rivayet edilmektedir.

Fethullah eş-Şîrvânî

- ⦿ Hocası Kadızâde'nin tavsiyesine uyarak II. Murad devrinin (1421-1451) sonuna doğru Anadolu'ya gitti.
- ⦿ Semerkant matematik-astronomi okulunun çizgisinin takipçilerinden birisi de şüphesiz Fethullah eş-Şîrvânî'dir.

OSMANLI'DA SİYASİ DÜŞÜNCE

Osmanlı'da klasik Dönemde düşünce sisteminin kaynakları

- Teorik,
 - Geleneksel,
 - Pratik
- ⦿ İstanbul'un fethiyle birlikte İslam dünyasında merkezî bir yer edinen Osmanlı Devleti sahip olduğu istikrar neticesinde dışarıdan âlimleri çekmeyi başardı.
 - ⦿ Osmanlı sistematüğinde teorik yapının mimarları başta Platon, Aristo, İbn Sina, Farabi, Nasîrüd-din Tûsî ve son olarak Kınalızâde Ali'dir.
 - ⦿ Osmanlı siyaset düşüncesinin oluşumunda teorik mimarlar öncü rol oynamışlardır.
 - ⦿ Kınalızâde, 1564 yılında Şam'daki kadılık vazifesi sırasında kaleme aldığı Ahlâk-ı Alâî eserinin sonunda formülleştirdiğı Daire-i Adliye, teorik olan ile geleneksel olanın nasıl bir uyum içinde formülleştirildiğıne iyi bir örnek teşkil etmektedir.

- ⦿ Eser, bir mukaddime/giriş, üç bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Mukaddimede, ahlâk felsefesi alanına giren konular, ahlâk ilmi ile ilgili terimler, ahlâk ilminin faydaları, amelî ve nazarî ahlâk, ruh ve terbiye meseleleri üzerinde durulmuştur.
- ⦿ İkinci bölüm aile ahlâkına (ilm-i tedbîr-i menzil) ayrılmıştır.
- ⦿ Üçüncü bölüm devlet idaresi ve siyasî ahlâk (ilm-i tedbîr-i medîne) ile ilgilidir.
- ⦿ Daire-i Adliye’de Platoncu bir tabakalaşmaya dayanan Osmanlı örgütlenmesindeki “nizam-ı âlem” yani dünyanın düzeni, mevcut örgütlenme tarzı gerçekleştirilmesi, korunması gerekmektedir.
- ⦿ Daire-i Adliye’de amaç adaleti sağlamaktır. Adaleti sağlayan sultan da bu yüzden milletin timsali ve Allah’ın yeryüzündeki gölgesi hükmünde olmuş ve yönettiği insanlar tarafından Allah’ın icra yetkisini yeryüzünde kullandığı düşüncesi hâkim düşünce olarak kabul edilmiştir.
- ⦿ Daire-i Adliye’ye rastlanılan ilk eser aynı zaman da Türk İslam kültürünün ilk eseri olan Kutadgu Bilig’dir.
- ⦿ Osmanlı düşünürleri toplumu organik bir yaklaşımla ele almakta, denge ve iş bölümü esasına büyük önem vermektedir. Aynı zamanda, kadim geleneği geliştirip kendi şartlarına uyarlayarak bu kavramlara hayatiyet ve fonksiyonellik kazandırılmaktadır.

Osmanlı'da Düşünce Ve Bilimde İlmî Faaliyetlerin Gerilemesi

- ⦿ Yüksek makamlara gelebilmek için ulemanın kendi içinde büyük bir rekabete girmesiyle bilgi siyasallaştı.
- ⦿ Bu durum ilmi faaliyetleri olumsuz yönde etkiledi.
- ⦿ Osmanlı İstanbul'un fethinden sonra siyasi ve sosyal alanını yeniden tanımladı.
- ⦿ Osmanlı toplumu; askerî ve reaya olmak üzere iki temel kümeye ayrıldı.
- ⦿ Askerî denilen yönetici sınıfı seyfiye, ilmiye ve kalemiye şeklinde gruplara bölündü.
- ⦿ Askerî olanlar, vergi gibi birtakım zorunluluklardan muaf olmanın ötesinde devletin imkânlarından yararlanan ve "devletlü" olarak da adlandırıldı.
- ⦿ Reaya ise vergi ve birtakım angaryalara tabi yönetilen Müslüman ve gayrimüslim halkı oluşturdu.
- ⦿ Fatih döneminde İslam, Osmanlı Devleti'nde ideolojik bir karaktere bürünüp Sünni hüviyeti ile siyasallaştı.
- ⦿ Sahn-ı Seman medreseleri ideolojik üretimin en temel enstrümanlarından biri hâline geliyordu.
- ⦿ Osmanlı düşünce dünyasını oluşturan ve halkın evren tasarımının çerçevesinin çizilmesini sağlayan kurum medreselerdir.

- Yeni kurulan medresede Eşari anlayış hakimdi. Ulema, iktidarın meşruluğuna uygun olan Eşari anlayışı ile bilgi üretmeye ve bu arada iktidarı meşrulaştırmaya devam edegelmiştir.
- İstanbul'un fethiyle Fatih ekümenik cihanşümul hakimiyet fikrine yönelirken aynı zamanda Osmanlı Devleti'ni her alanda merkezileştirmeye de çalışmaktadır.
- Osmanlı uleması arasında, bir yandan devletin bürokratik ihtiyaçlarını yerine getirme, öte yandan halkın inançlarının bozulmaması için gayret sarf edilmiştir.
- Ehl-i Sünnet dışı cereyanları bilimsel olarak çürütmek ve Ehl-i Sünnet'i güçlendirmek, ikincisi ise bu cereyanları hukuk açısından mahkûm etmek üzere, kelam ve fıkıh, öne çıkan iki gözde bilimsel disiplin olarak yüzlerce yıl yerlerini korudular.
- Yavuz Sultan Selim döneminde, Safevi Devleti'nin Anadolu'daki mistik hareketleri, özellikle de Kızılbaşları desteklemesi karşısında devlet, Safevi Şiiliğine karşı Sunni İslam'ı devlet dini olarak benimsedi. Sünni yaklaşımı devletin ideolojisi haline getirdi.
- Osmanlı düşünce ve ilmî performansında düşüşe sebep olan başka bir unsur da şüphesiz rasathânenin ortadan kaldırılmasıdır.
- Osmanlı Devleti tarihindeki tek gözlemevi olan ve Türk bilim tarihinde büyük önem taşıyan İstanbul Rasathânesi, 1580 yılında içindeki aletlerle birlikte tahrip edildi.

- ⦿ Takiyüddin'in başında bulunduğu İstanbul Rasathanesinin yıkılışı dini ilimlerin ön plana çıkışı yanında dinî olmayan bilimlerin dışlanışının da en somut göstergesidir.
- ⦿ Kadim", devletin iktisadi tutumundan, cemiyetin yapısına, askeri düzenine, idari düzenlemelerine velhasıl Osmanlı'nın sosyal-ekonomik, siyasi, mali ve hukuki bünyesinde yer etmiş bir ilkedir.
- ⦿ Osmanlı sufîliği, esas itibariyle, Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemi sufîliği aracılığıyla varis olmuştur.

17 VE 18. YÜZYILLARDA OSMANLI'DA DÜŞÜNCE HAYATI

- Osmanlı Devleti 17. yüzyıla girerken üç önemli sorunla karşı karşıya kaldı. Bunlar siyasi (meşruiyet) krizi, ekonomik kriz ve epistemik krizdir.

Siyasi (Meşruiyet) Krizi

- Siyasi (meşruiyet) krizinde Padişah II. Osman'ın katledilmesi başat bir rol oynar.
- Ulema ve Seyfiye'nin zaman içinde ittifak kurmaları ve bu ittifakın sonucu olarak II. Osman'ın katledilişi Osmanlı hanedanında travmatik bir etki yaptı.
- Bilindiği gibi dünyanın en güçlü ordusu bile, eğer sadık değilse koruma görevini yapamayacağı açıktır. Sadakatin en önemli temeli de sizin imgesel meşruluğunuza duyduğu imgesel inançtır.
- Yeniçerilerin bu eylemi, yani dokunulmazlığı olan "Allah'ın yeryüzündeki gölgesinin" katledilmesi, bundan sonra Osmanlı sultanlarının kutsaldan sıradan insana geçişinin kapısını aralamıştır.
- Bu durum aynı zamanda sultanın imgesel meşruiyetinin de sarsılmış olması demektir.

Ekonomik Kriz

- ⦿ Ekonomik krizde de 16. yüzyıldan itibaren Atlantik Okyanusu merkezinde yeni ticaret rotalarının oluşması, Dünya'nın temel ticaret rotalarının, Akdeniz'den Atlantik Okyanusu'na kayması ile bir dizi global ölçekli ekonomik değişimin ortaya çıkması önemli yer tutmaktadır.
- ⦿ Bu değişim, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ticaretinden elde ettiği gelirlere olumsuz bir tesirde bulunmuştu.

Epistemik Kriz

- ⦿ Epistemik kriz ise Osmanlı sisteminin kurucu ögesi olan ulemanın “bilinen her şeyin bilindiği ve bundan sonra erişilecek yeni bir bilginin olamayacağına” dair edindiği yaklaşımın sonucu Osmanlıların yönetimden mimariye pek çok alanda kendi kendini taklit etmeye başlamasıdır.
- ⦿ Ortaya çıkan bu skolastik evre epistemik kriz olarak nitelendirilebilir.

OSMANLI'DA YENİ AKTÖRLERİ: KATİPLER

- Osmanlı bilim ve düşüncesinin üretiminde tek merkez medrese ve ulema sınıfı değildi. Kalemîye de ulema kadar bilgi üretiminde etkili idi.
- Kâtip sınıfı ulemanın aksine naklî ilimlerden çok akli (seküler) bilgi üretiminde etkiliydi.
- Kalemîye mensupları, 17. yüzyıldan itibaren İmparatorluğun içinde bulunduğu krizi aşma noktasında yaptıkları düşünce üretiminde, kendi sınıflarını merkeze alarak İmparatorluğu dönüştürmeyi hedefliyorlardı.
- İmparatorluğu askerî bir imparatorluktan bürokratik bir devlete dönüştürmek isteyen kâtip sınıfını üç kuşak ve çağ üzerinden okumak mümkündür.

Çelebiler Çağı

- Bu çağa başta Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi, Hezarfen Hüseyin Çelebi, Yirmisekiz Çelebi Mehmed ve İbrahim Müteferrika'yı dâhil etmek mümkündür.
- Bu isimlerin yazın dünyasına baktığımızda yeni dünyaya karşı meraklı; Osmanlı dünyası dışında olup biteni kavramaya ve anlamaya çalışan bir ortak tavır içinde oldukları anlaşılır.
- Kadim karşında “yeni” yaklaşımını öne çıkarırlar.

Sefirler ve Reîsülküttâplar Çağı

- Yirmisekiz Çelebi Mehmed ile başlayan bu çağ içinde Ahmet Resmi, Ebubekir Ratıp Efendi, Reîsülküttâp Atıf Efendi, Mahmut Raif Efendi, Sadık Rıfat Paşa ve Mustafa Reşit Paşa yer alır.

Münevverler (Aydınlar) Çağı

- Tercüme Odasında yetişmiş başta Mustafa Reşit, Âli ve Fuat Paşalar, Münif Paşa, Hayrullah Efendi, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa vd. İmparatorluğu askerî bir imparatorluktan bürokratik -parlamenter- monarşiye dönüştürmek için çabaladılar.
- Bu söz konusu kuşakların yazın dünyasının ortak teması imparatorluğu kurtarmak ve dönüştürmektir.
- Bu dönüşümde kendilerine tuttukları ayna Avrupa'dır.

Kâtip Çelebi

- Erken yaşta girdiği kalemiye içinde yaşanan krizin boyutlarına şahitlik etti.

- Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarından itibaren içine düştüğü ekonomik ve sosyal bunalım ve idarî zaaf, dönemin ileri gelenlerini devleti bu durumdan kurtaracak çare ve tedbirleri içeren risaleler ve lâyhalar kaleme almaya yöneltti.
- Kâtip Çelebi Müslümanları yaşadıkları gaflet uykusundan uyandırmak gibi bir misyonu kendine ilke edinmiştir. Müslümanların bakışlarını dünyaya çevirmek için özellikle coğrafya ve tarih ile ilgilenir.
- Kâtip Çelebi, reâyânın ahvaline ayrılan birinci fasılda beşerî cemiyetin dört temel unsurdan (ulemâ, asker, tüccar ve reâyâ) oluştuğunu belirterek insanın bio-psişik yapısı ile cemiyetin sosyal yapısı arasında ilişki kurar.
- Kâtip Çelebi aklî ilimlerin dışlandığı bir zamanda ilmin cemiyet hayatı için ne denli önemli olduğunun altını çizmeye çalışmıştır.
- Kâtip Çelebi, Copernicos'tan yaklaşık bir asır sonra ölmesine ve aslen Cihannüma'yı yazarken Batılı kaynaklardan yararlanmasına karşın, içinde yaşadığı dönemin şartları onu Copernicos'tan haberi yokmuş gibi davranarak güneş merkezli gök sisteminden habersiz görünmeye ve Copernicus öncesi kabul edilen Batlamyus'un yer merkezli sisteminden bahsetmeye itti.

Hezarfen Hüseyin Çelebi

- ⦿ Hezarfen Hüseyin Çelebi Avrupalıların tanıdığı bir dünya tarihçisidir.
- ⦿ Latince ve Yunanca biliyordu ve yazdığı “Tarih-i Düvel-i Rumiyye” isimli tarih kitabı bizde Eski Yunan ve Roma’dan bahseden ilk tarih kitabı olarak biliniyordu.

İbrahim Müteferrika

- ⦿ Müteferrika, coğrafya ve tarihin devlet yönetiminde etkisine sıkça değinir.
- ⦿ Osmanlı Devleti’nin savaşlarda yenilginin sebeplerini de izaha çalışır ve düzenli ordunun elzem olduğu fikrini ortaya koyar.
- ⦿ Ona göre, “bir devletin askeri, hüsn-i nizam üzere tertip ve tanzim edilirse, o devlet sınırları içinde yaşayan bütün halk sükûnet içinde olur.
- ⦿ Avrupa’nın kara ve deniz yeni usul askerlerinin kısa zamanda güçlenip yayılmaya başlamasını Osmanlı için endişe verici bulur. Ona göre tek çıkar yol Avrupa usulü düzenli bir ordudur.

DÜŞÜNCE DEN EYLEME: NİZAM-I CEDİT'TEN TANZİMAT'A

- İbrahim Müteferrika, Nizam-ı Cedit terimini ilk kullanan yazardır. Bu yönüyle değişmez düzen (nizam) karşısında ilk defa yeni düzen anlayışını dile getirir.
- İbrahim Müteferrika'nın matbaasının kurulmasında sefirler çağının ilk temsilcisi olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed ve oğlu Sait Çelebi'nin katkısı büyüktür.
- Yirmisekiz Çelebi Mehmed 1720'de Fransa'ya elçi olarak gönderildiğinde Avrupa'yı analiz ettiği Sefâretnâme eserinde teknik bilgi yanında opera ve tiyatro gibi kültürel konulara da ağırlık verir.
- Lale Devri, Çelebi Mehmet ve Müteferrika'nın etkisinde gelişen bir dönemdir. Nizam-ı Cedit fikri bu dönemin bir ürünü olarak gelişecektir.
- Viyana ve Berlin elçiliklerinde bulunmuş olan Ahmet Resmi Efendi, "Hulasatü'l İtibar" adlı kitabında ısrarla askerî alanda yapılması gereken yeniliklerle birlikte barışın Osmanlı devletinin bekası için önemine dikkat çeker.
- Bu yönü ile Ahmed Resmi Efendi, kâtip sınıfının teorisyeni olmasının yanı sıra, İbrahim Müteferrika ile birlikte Nizam-ı Cedit dönemi yeniliklerinin de fikir babasıdır.
- Ahmet Resmi modern çağın ilk Osmanlı reformcusu olarak tarihteki yerini aldı.
- Ebubekir Ratib Efendi 1791 yılında elçi olarak gittiği Viyana üzerinden hazırladığı Büyük Lâyiha, esasen III. Selim'e sunulmuş yirmi iki ıslahat lâyihasından biridir.

- ⦿ Dönemin iz bırakan kişilerinden biri olan Reisülküttap Atıf Efendi, 1798 yılında Divan'a sunduğu "Muvâzene-i Politikiye" isimli lâyhada Voltaire ve Rousseau gibi aydınlanma düşünürlerinden bahsetmekle kalmaz aynı zaman da Fransız İhtilali'nin Osmanlılar için açık bir tehdit olduğunu öne sürer.
- ⦿ Nizam-ı Ceditin en önemli kurumlarından biri olarak Hasköy'de Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn açılmıştır (1795).
- ⦿ Mahmud Raif Efendi, Osmanlı'nın ilk daimî elçisi Yusuf Agah Efendi'nin sır kâtibi olarak 1793 yılında Londra'ya gidip orada dört yıla yakın görev yaptı.
- ⦿ Raif Efendi'nin gündeminde eşitlik, adalet ve kanunların yanında, eğitim meselesi de vardır.
- ⦿ Kâtip Çelebi, Yirmisekiz Çelebi Mehmed, İbrahim Müteferrika, Ahmet Resmi, Ebubekir Ratib Efendi, Mahmud Raif gibi devlet adamları yurt dışındaki edindikleri izlenimlerle düşünce ve bilim alanında yeni yaklaşımlar içeren düşünceler ürettiler.
- ⦿ Gazete Osmanlı dünyasında siyasal yaşamın evrilişinde kitaptan daha çok ve köklü bir değişime neden olmuştur.
- ⦿ Osmanlı modernleşmesinin aktörlerinin büyük bir çoğunluğu Şinasi, Namık Kemal, Ahmet Mithat gibi gazetecilerden oluşur.

III. Selim Reformları

- ⦿ Rusya, Avusturya ve Prusya'ya elçiler göndererek ve kendisine geniş çaplı reform önerileri sunan yirmi küsur danışmanına raporlar sipariş ederek hazırlıklarını genişletir.
- ⦿ Barış yeniden sağlandıktan sonra politikalarını uygulamaya koyar. Birinci öncelik mevcut askerî birlikleri yenilemek, teknik hizmetlerin düzeyini yükseltmek ve Nizâm-ı Cedit adıyla bilinen Avrupa tipi bir ordu kurmaktır.
- ⦿ Bu ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere İrad-ı Cedit hazinesi de kurulur.
- ⦿ 1795'te Mühendishane-i Berri-i Hümayun (Kara Mühendis Okulu) açılır.
- ⦿ Mühendishane'nin zemin katında hizmete giren Mühendishane Matbaası da eğitim, bilim ve matbaacılık tarihinde önemli bir yer edinecektir.

- ⦿ Batılı devletlerin Osmanlı devletine yönelik politikalarını daha yakından izlemek ve onlara karşı izlenecek politikayı belirlemek üzere Paris, Londra, Berlin ve Viyana gibi önemli Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler açılır.
- ⦿ İlk daimî elçilik 1793'te Londra'da hizmete girer. İlk daimî büyükelçi olan Yusuf Agâh Efendi, "Havadisname-i İngiltere" adlı sefâretnâmeyi kaleme alır. Bu sefâretnâme diğer sefâretnâmelere farklıdır.
- ⦿ Büyükelçinin Londra'da yaptığı diplomatik ilişkileri konu edinmektedir.
- ⦿ Aynı zamanda Batı dillerinde yazılmış önemli eserler Türkçeye çevrilerek Batı düşüncesinin ülkeye girişine hız verilir.

19. YÜZYILDA OSMANLI'DA DÜŞÜNCE HAYATI

II. MAHMUD VE TANZİMAT DÖNEMİ REFORMLARI

II. Mahmud Dönemi

- ◉ Alemdar Mustafa Paşa'nın darbesiyle tahta çıkan II. Mahmud (1808-1839) III. Selim'in yolundan ilerler.
- ◉ Öncelikle yine orduyu ele alarak Sekban-ı Cedit adında bir ocak kurar.
- ◉ Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırır. Vaka-i Hayriye (Hayırlı Olay) olarak adlandırılan bu olayın ardından onun yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni ve modern bir ordu kurar.
- ◉ Ardından yeniliklere hız verir. Avrupa'ya ilk kez öğrenci gönderilmesi bu dönemde gerçekleşir.
- ◉ Yabancı uzmanların yardımıyla Mekteb-i Harbiye (1834) ve Tıbbiye (1827) gibi yeni askerî okullar açılır.
- ◉ 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile eski Mehterhane de ortadan kalkmıştır ve yerini 1834'te açılan Mızıka-i Hümayun Mektebi alır.
- ◉ İlköğretim zorunlu hale getirilir. Medrese dışındaki tüm okullar Nafia Nezareti'ne bağlanır.
- ◉ Ülkede ilk kez nüfus sayımı gerçekleştirilir.

- ⦿ 1831’de Takvim-i Vekayi adıyla ilk resmî gazete yayımlanır.
- ⦿ Posta sistemi kurulur.
- ⦿ Yurtdışına çıkışlara pasaport uygulaması getirilir.
- ⦿ Sağlık meselelerine de el atılarak ilk defa karantina usulü uygulanır.
- ⦿ Kıyafette yenilik yapılarak fes ve pantolon giymeye başlanır.
- ⦿ II. Mahmud Avrupa hükümdarları gibi doğum günlerini kutlamaya devlet dairelerine resimlerini astırmaya, elçiliklerde davetlere gitmeye başlar.
- ⦿ Kıyafet değiştirmeden şehir içi hatta yurt içi inceleme gezileri gerçekleştirir.
- ⦿ Hükümet teşkilatında değişiklikler yaparak, nezaretler (bakanlıklar) kurar.

Tanzimat Dönemi

- 1839'da Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayunu)'nın ilanından 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanına kadar olan süre Tanzimat dönemi olarak adlandırılır.
- Resmî alanda o ana dek gerçekleşen en yoğun ve kapsamlı batılılaşma hamlesinin başlangıcı olan Tanzimat, Osmanlı toplumsal ve kültürel hayatında da kalıcı ve derin değişimlere neden olmuştur.
- Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda reformların amacı üç ana başlıkta toplanır:
 - Vergi sisteminin düzenlenmesi,
 - Askerlik hizmetinin zorunlu hâle getirilmesi,
 - Tüm Osmanlı tebaasının can, mal ve namusunun kanunlar tarafından güvence altına alınması.

Osmanlıcılık

- Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte seküler ve kapsayıcı bir Osmanlı kimliği oluşturulması adına ilk adımlar atıldı.
- Tanzimat ile birlikte ise Osmanlılık, etnik ve dinî kökeni ne olursa olsun her vatandaşın devlete ve hanedana sivil bağlılığıyla belirlenen ortak bir üst kimlik olarak genişletiliyordu.
- Mustafa Reşit Paşa'nın fikirleri ve başlattığı politikalar dizisi (Tanzimat) üzerinde etkili olan bir diğer düşünce ise kameralizmdi.

- ⦿ Batı'da 18. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkan bir düşünce olan halkın, halk için neyin iyi olduğunu sadece kendilerinin bildiğini düşünen aydınlar tarafından yönetilmesi gerektiğini savunan yaklaşıma kameralizm denir.
- ⦿ Kameralistlere göre güçlü bir devlet, aynı zamanda güçlü ve problemsiz bir orta sınıfa dayanan bir devlettir.

Islahat Fermanı

- ⦿ Avrupalı büyük devletlerin baskısı sonucu gayrimüslimlere yönelik getirilen haklardır.
- ⦿ Bu haklar şunlardır:
 - ▶ Devlet memuru olma
 - ▶ Bedelli askerlik yapma
 - ▶ Vergi konusunda eşitlik sağlama
 - ▶ İltizam sistemi ve cizye vergisinin kaldırılması
 - ▶ Tüm dinî gruplara din ve ibadet özgürlüğünün sağlanması
 - ▶ İbadethane, okul, mezarlık gibi yapıları tamir etmelerine ve yenilerini inşa etmelerine izin verilmesi
 - ▶ Açık ve adil yargılamanın sağlanması, işkence ve kötü muameleni yasaklanması

► İl meclislerine üye seçilebilme

Tanzimat Dönemi'nde Yayıncılık

- Osmanlı'nın ilk üniversitesi olarak kabul edilen Darülfünun altyapısını oluşturmak amacıyla “Encümen-i Daniş” adlı bir bilim kurulu oluşturuldu.
- Osmanlı Türkçesiyle yayınlanan ilk resmî gazete, II. Mahmut zamanında çıkarılan Takvim-i Vekayi idi.
- Bunu Tanzimat Dönemi'nde içinde William Churchill'in imtiyaz sahibi olduğu Ceride-i Havadis adlı ilk özel gazete izledi.
- Türkler tarafından çıkarılan ilk özel gazete olan Tercüman-ı Ahval 1860'ta Şinasi'nin başyazarlığında yayın hayatına girdi.
- 1862'de bu gazeteden ayrılan Şinasi Tasvir-i Efkar'ı çıkarmaya başladı.
- İlk Türk dergisi ise, 1850'de yayınlanmaya başlayan Vekayi-i Tıbbiye'dir.
- 1862'de Münif Paşa tarafından ilk Osmanlı bilim dergisi, Mecmua-i Fünun yayımlanmaya başladı.
- Osmanlı'da ilk kadın yazar aynı zamanda ilk kadın romancı olan Fatma Aliye Hanım'dır.
- Kadın hakları ve seçimden söz eden ilk gazete ise 1868'de çıkmaya başlayan Terakki gazetesi olup Muhadderat adı ile kadınlar için haftalık ek de verilmiştir.

- ⦿ Bizzat kadınlar tarafından çıkarılacak ilk dergi ise 1301(1883-84) tarihli Şükûfezâr'dı.

Eğitim Alanındaki Yenilikler

- ⦿ Eğitim işlerini düzenlemek üzere, Meclis-i Muvakkat (Geçici Maarif Meclisi), 13 Mart 1845 tarihinden itibaren çalışmalarına başladı.
- ⦿ Meclis-i Muvakkat bir yıllık çalışma sonunda, Meclis-i Vâlâ'ya sunmuş olduğu raporunda, sıbyan mekteplerinin yeniden düzenlenmesi, rüşdiye mekteplerinin nizama konması ve burada ulûm-ı dîniyeye ait öğretimin artırılması gerektiğine vurgu yapmıştır.
- ⦿ 1846'da ülkenin eğitimle ilgili meselelerini müzakere etmek ve gerekli reformları yapmak amacıyla "Meclis-i Maarif-i Umûmiye" kuruldu.
- ⦿ 1869 yılı başlarında yürürlüğe giren Maarif-i Umûmiye Nizâmnâmesi, eğitim konusunda Batılaşmayı resmî devlet politikası olarak başlatan ilk kapsamlı belge oldu.
- ⦿ 1848 tarihinde açılan Dârü'l-Muallimin, Osmanlı Devleti'nde yeni tarzda ve medrese dışında öğretmen yetiştiren ilk eğitim müessesesi oldu.
- ⦿ Mülki kadrolarda istihdam edilecek memurların yetiştirilmesi için Mekteb-i Mülkiye kuruldu.
- ⦿ Darülfünun gibi yüksek düzey okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla 1868'de Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) açıldı.

- ⦿ Türkiye’de kurulan ilk tıp derneği olan Cemiyeti Tıbbiye-i Şahane kuruldu.

Genç Osmanlılar (Jön Türkler) ve Muhalif Düşünce

- ⦿ Tanzimat döneminin dağınık da olsa en belirgin muhalif hareketi Genç Osmanlılar oldu.
- ⦿ Genç Osmanlılar, modernleşmenin yerel ve İslami kaynaklara dönerek yeniden tanımlanması gerektiğine inanıyorlardı.
- ⦿ Onlara göre temsili rejim, çoğulculuk gibi birçok kavram İslam’ın aslen modern olan özünde zaten mevcuttur.

Namık Kemal

- ⦿ Yeni Osmanlılar hareketinin önderlerinden, fikir adamı.
- ⦿ 1857’de Tercüme Odası’nda çalışmaya başladı. Fransızca öğrendi ve başkentin seçkin edebiyat çevrelerine girdi.
- ⦿ 1862’de Şinasi’nin çıkardığı Tasvir-i Efkarda yayımlanan, anayasal yönetime geçilmesi yolundaki yazılarıyla Yeni Osmanlılar hareketinin düşünsel temellerini attı.
- ⦿ 1876’da İstanbul’a dönüp Kanun-ı Esasi’nin hazırlanıp kabul edilmesinde önemli rol oynadı.
- ⦿ Siyasi mücadelesinin yanı sıra tiyatro, roman, eleştiri, şiir, tarihi biyografi ve tarih alanında verdiği onlarca eserle gelecek kuşaklar üzerinde etkili oldu.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE REFORM

II. Kanun-ı Esasi ve Meclis Yapılanması

- ⦿ Kanun-ı Esasi, biçimsel ve hukuki açıdan, padişahın tek yanlı iradesiyle doğmuş bir ferman anayasa örneğidir.
- ⦿ Bu Anayasa'nın siyasal ideolojisi Osmanlıcılık, yani mezhep farkı olmadan tüm Osmanlı uyruklarının kanun önünde eşitliği ilkesidir.
- ⦿ Siyasal iktidarın dünyevileşmesi, özellikle mali konularda halkın temsilcilerinden oluşan meclisin de söz sahibi olması, yargı bağımsızlığında sağlanan gelişmeler ve kişisel hak ve özgürlüklerin korunması açısından Kanun-ı Esasi, Osmanlı anayasal gelişiminde önemli bir ilerlemedir.
- ⦿ Buna karşılık, Anayasada sultanın hak ve yetkilerinin pek sınırlandırılmadığı ve meclisin yasama faaliyetindeki rolünün son derece kısıtlı olduğu söylenebilir.

Merkeziyetçi Anlayış

- ⦿ Tanzimat döneminin devlet mekanizmasına yansımalarından biri, bürokrasi ve Bâb-ı Âlî'nin yönetimdeki ağırlığının artmasıydı.
- ⦿ “Yüce Kapı” anlamına gelen Bâb-ı Âlî, Osmanlı Devleti'nde Sadrazamlık dairesinin adıdır. Giderrek hem Türkçede hem de Batı dillerinde “Osmanlı Hükümeti” anlamında kullanılır olmuştur.

- ⦿ II. Abdülhamid döneminin ayırt edici özelliklerinden biri ise, sarayın devlet mekanizmasında yenisinden merkezî bir konuma gelmesidir. Kararlar artık Bâb-ı Âli'de değil, sarayda alınmaktaydı. Sarayın işlevinin değişmesi, mekânsal değişime de yol açmıştır.
- ⦿ II. Abdülhamid yönetiminin bir özelliği de sultanın sistemi kişisel ilişkilere dayandırma gayretidir. Bu bağlamda, özellikle şeyhler, din adamları, paşalar ve aşiret reisleri gibi nüfuzlu kişilere hediyeler gönderilir, nişanlar, rütbeler verilirdi.
- ⦿ II. Abdülhamid'in her şeyi Yıldız'dan yönetme tutkusu, bürokrasinin rasyonelleşmesi süreci açısından sorun yaratmasının yanı sıra, sistemdeki tüm aksaklıkların sultana atf edilmesine yol açmıştır.
- ⦿ Devleti tek elden yönetmek isteyen sultan, böylece eleştirilerin de tek odağı olmuştur.

Eğitim Reformları

- ⦿ Önceden açılan yüksek okullara yenileri eklenmiş, özellikle ilk ve orta öğretim alanında nicel ve nitel ilerleme sağlanmıştır.
- ⦿ 1876-1909 arasında rüştiye, idadi, öğretmen okulları ve ibtidailerin sayısı dikkat çekici ölçüde arttırılmıştır. Bunların yanı sıra, ders müfredatlarında ciddi değişiklikler yapılmış, okulların maddi olanakları iyileştirilmiş, modern eğitim araç ve gereçleri satın alınmıştır.
- ⦿ Ayrıca Müslümanların eğitim ve öğretimleri için özel okullar da açılmıştır.

Askerî Reformlar

- 93 Harbindeki ağır yenilginin ardından askerî modernleşmeye hız verilmesi kaçınılmaz olmuştur.
- İlk olarak askere alma sistemini iyileştirebilmek, ordunun savaş halinde seferber edebileceği asker sayısını daha doğru bir biçimde belirleyebilmek amacıyla 1882 yılında bir nüfus sayımı başlatılmıştır.
- Orduya nitelikli subay yetiştirmek için pek çok okul açılmış, okulların müfredatı yenileştirilerek daha kapsamlı ve bütüncül bir hâle getirilmiştir.

Kültür ve Sanat Alanında Yenilikler

- Samipaşazade Sezai'nin Sergüzeşt (1889), Recaizade Ekrem'in Araba Sevdası (1896), Hüseyin Rahmi'nin Mürebbiye (1899), Halit Ziya'nın Aşk-ı Memnu (1900) ve Mehmet Rauf'un Eylül (1901) adlı romanları toplumsal yaşam alanında görülen değişimin edebiyat alanındaki yansımasıdır.
- İlk Osmanlı ressamlarının da ortaya çıktığı bu dönemde, 1881'de Âsâr-ı Âtika (Eski Eserler) Müzesi ve 1883'te Sanayi-i Nefîse Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) gibi önemli kültür kurumları açılmıştır.
- Osman Hamdi Bey'in önderliğinde Osmanlı arkeolojisi doğmuştur.

Jön Türklerin Örgütlenmesi

- “Jön Türk”, 1890’larda II. Abdülhamid rejimine karşı ortaya çıkan muhaliflere verilen genel isimdir.
- Jön Türkler bu anlamda “jön” olmalarının yanında yaşça da gençler. 1870 lerin sonunda, çoğunlukla da 1880 lerin başında doğmuşlardır.
- Neredeyse bütün bir kuşağın mevcut rejime karşı eleştirel bir tavır almasının temel nedeni, okulda edindikleri yeni dünya görüşüyle içinde yaşadıkları kültürel ve özellikle de siyasal ortam arasındaki çelişkidir.
- Jön Türk hareketinin son derece karmaşık örgütlenme tarihinde iki cemiyetin adı öne çıkar: İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet (Kişisel Girişim ve Yerinden Yönetim) Cemiyeti.
- 1889’da Askerî Tıbbiye’de İttihad-ı Osmanî (Osmanlı Birliği) adında gizli bir örgüt kurulur.
- İtalyan devrimci örgütü Carbonari’yi örnek alıp hücreler halinde örgütlenen cemiyete giren bir üye, böylece çok sınırlı sayıda üye tanıyabiliyordu.

19. YÜZYILDA DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

Osmanlı Aydını

- Osmanlı aydını, Batı entelektüeline göre çok farklı koşullar içinde ortaya çıkmıştır. Bu farklılıkların doğuşunda, Osmanlı devlet düzeni, İslâmî ilim anlayışı ve Batılılaşma olgusu etkilidir.
- Osmanlı Devleti'nde, Batı'da olduğu gibi laik yönetimden bağımsız bir dinsel örgütlenme oluşmamıştır.
- Osmanlı aydınını üreten Batılılaşma hareketi, Batı entelektüelini üreten burjuvazi hareketi olan aydınlanmanın tersine, tamamen pratik nedenlerden kaynaklanmıştır.
- Batı entelektüelinin aksine belirli bir sınıfın ürünü olarak ortaya çıkmayan Osmanlı aydını, Osmanlı yönetiminin genel kavrayışı içinde vatandaşlık bilincine ulaşamayan Osmanlı halkı karşısında hep sınıflar üstü bir konumda kalmıştır.

Düşünce Akımları

Osmanlıcılık

- ⦿ Genç Osmanlılara göre milliyetçilik isyanlarını durdurup ülkenin bütünlüğünü korumak için devletin sınırları içinde yaşayan bütün milletleri Osmanlıcılık düşüncesi etrafında toplamak gerekiyordu.
- ⦿ Bu nedenle dil, ırk, din farkı gözetmeksizin herkesin aynı hak ve yetkilere sahip olması şarttı.
- ⦿ Böylece Osmanlı birliği gerçekleşecek ve devlet yıkılmaktan ancak bu şekilde kurtarılabilirdi.
- ⦿ Tanzimat Fermanı bu amacı gerçekleştirmek için atılan ilk adım olmuştur. I. Meşrutiyet ile devlet politikası hâline getirilmiştir.
- ⦿ **Bu akımın önemli temsilcileri:** Mithat Paşa, Reşat Bey, Nuri Bey, Ayetullah Bey, Namık Kemal, Refik Bey, Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi ve Agâh Efendi'dir.
- ⦿ **Sonuç:** Balkan Savaşları sonucunda Balkan topraklarının kaybedilmesi bu fikrin milliyetçilik fikri karşısında önemini kaybetitliğini gösterir.

İslamcılık

- ⦿ Bu düşünceyi savunanlara göre; toplumun temel direği dindir. Hangi milletten olursa olsun bütün Müslümanların halifenin etrafında birleşmesi gerekir tezi savunulmuştur.
- ⦿ İslamcılık XIX. yüzyılın sonlarında devletin resmi politikası haline gelmiştir. II. Abdülhamit bu fikir doğrultusunda İngiltere ve Rusya'nın hâkimiyetleri altındaki Müslümanları kendi lehine kullanmayı düşünmüştür.

- ⦿ İslamcılık fikri devletin dağılmasını engelleyememiştir. I. Dünya Savaşı'nda; Arapların İngilizlerle iş birliği yapması bu düşüncenin başarılı olmadığını göstermiştir.
- ⦿ Dünya genelinde milliyetçiliğin önem kazanması İslamcılık düşüncesinin etkinliğini azalttı.
- ⦿ **Bu akımın önemli temsilcileri:** Sultan II. Abdülhamid Mehmet Akif Ersoy, Cemalettin Afgani, İsmail Hakkı, Bursalı Tahir, Ahmet Hamdi Akseki ve Şemsettin Günaltay'dır.
- ⦿ **Sonuç:** Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların İngilizlerle iş birliği yapması bu fikir akımının milliyetçilik fikri karşısında başarısız olduğunu göstermektedir.

Türkçülük

- ⦿ Türkçülük düşüncesini savunanlar, milleti; dil, din, soy, kültür ve ülkü birliğinin oluşturduğunu savunmuşlardır. Bundan dolayı Osmanlı yönetimi altındaki Türklere milli bilinç kazandırılmaya çalışılmıştır.
- ⦿ I. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlıcılık düşüncesinin başarısızlığa uğraması II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türkçülük düşüncesinin güçlenmesine yol açmıştır.
- ⦿ **Bu akımın önemli temsilcileri:** Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Mehmet Emin Yurdakul'dur.
- ⦿ Türkçülük fikrinin güçlenmesinin nedenleri şunlardır:

- ▶ Milliyetçilik hareketinin Hristiyan tebaa arasında yayılması ve bunun sonucunda isyanların çıkması
- ▶ Türk olmayan Müslüman toplulukların Batılı devletlerin etkisiyle Osmanlı'dan ayrılmaya başlamaları
- ▶ Kaybedilen topraklardaki Müslümanların Anadolu'ya göç etmek zorunda kalması ve bu insanların karşı karşıya kaldıkları felaketlerin uyandırdığı tepki
- ▶ Avrupa'nın Türkler aleyhindeki propagandaları
- ⊙ Türkçülük akımı Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında önemli rol oynamıştır.
- ⊙ Bu alanda yazılmış en önemli eser Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset ve Ziya Gökalp'in Kızıl Elma eseridir
- ⊙ **Sonuç:** Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'nın kaybetmesi ile önemi daha da arttı. Kurtuluş Şavaşı bu düşünce doğrultusunda gerçekleşti. Misak-ı Milli bu fikrin doğal bir sonucudur. Bu düşünce yeni Türk Devleti'nin kurulmasında ve Mustafa Kemal'in ortaya koyduğu milliyetçilik ilkesinin oluşmasında etkili olmuştur.

Batıcılık

- ⊙ Tanzimat Dönemi'nde bu görüşün sahipleri devletin ancak Batılılaşmayla kurtulabileceğini ve bunun için çeşitli alanlarda ıslahatlar yapılması gerektiğini savunmuştur.

- ⦿ Batıcılar; tek kadınla evliliği, kadın özgürlüğünü, Medeni Kanun'un kabulünü, laik mahkemelerin kurulmasını, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını istiyorlardı.
- ⦿ Türkçülerin Turan idealine karşın, Batıcılar irfan idealini savunmuşlardır.
- ⦿ **Bu akımın önemli temsilcileri:** Tevfik Fikret, Celal Nuri ve Abdullah Cevdet'tir.
- ⦿ Batı'nın sadece bilim ve tekniğinin alınması gerektiğini savunan anlayış Yeni Türk Devleti'nin temel taşından biri olmamıştır.
- ⦿ **Sonuç:** Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelini atan fikir akımlarından biri olmuştur.

MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E DÜŞÜNCE AKIMLARI

1908 DEVRİMİ'NE DOĞRU

- ⦿ Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı-Rus Savaşı'nın kötüye gitmesi, bazı milletvekillerinin Meclis-i Mebusan'da savaşın seyri hakkında eleştirilerde bulunması üzerine Meclis-i Umûmi'yi 14 Şubat 1878'de "tatil" ettiğini açıkladı.
- ⦿ Muhalifler, Sultan II. Abdülhamid'in yönetim anlayışına iki darbe girişimiyle karşılık verdi.
- ⦿ Bu darbe girişimlerinden sonra yaklaşık on yıl boyunca Ali Şefkati Bey'in Napoli'de çıkardığı İstikbâl gazetesinin dışında etkili bir muhalefet görülmedi.
- ⦿ II. Abdülhamid eğitime büyük önem verirdi. Bu çerçevede Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye gibi yüksek okulların müfredatını Batılı tarzda değiştirmeye çalıştı.
- ⦿ Tıbbiye-i Şahâne de (Askerî Tıbbiye) İbrahim Temo, İshak Sükûtî, Abdullah Cevdet ve Mehmed Reşit adında dört öğrenci, 3 Haziran 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'ni kurmuşlardır.
- ⦿ Cemiyet'in amacı 1876 Kanûn-ı Esasî'sine (Anayasasına) işlerlik kazandırmak, Meclis-i Mebusan'ın tekrar açılmasını sağlamaktı.
- ⦿ Cemiyet Ermeni olaylarını gerekçe göstererek bildiri yayınladı.

- ⦿ Cemiyet'in bu sert bildirisi anında karşılık buldu ve yönetim çok sayıda eylemciyi tutukladı. Muhafiflerin bir kısmı da Paris, Cenevre ve Kahire gibi kentlere kaçtı.
- ⦿ Bu süreçte Dr. Nazım, Paris'te yaşayan ve sonraki yıllarda pozitivizmin en önemli temsilcilerinden biri olacak olan Ahmed Rıza ile temasa geçti ve bu ünlü pozitivist Cemiyet'e katılmaya ikna etti.
- ⦿ Ahmed Rıza'nın katılma sırasında öne sürdüğü koşul, Cemiyet'in isminin Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyet'i olarak değiştirilmesidir.
- ⦿ Ahmed Rıza'nın Meşveret gazetesini Cemiyet'in yayın organı oldu.
- ⦿ Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti'nin 1895- 1896 yıllarında hazırlandığı tahmin edilen tüzüğünde; Cemiyet'in adalet, eşitlik ve özgürlük uğruna mücadele etmek, insan haklarını çiğneyen, Osmanlıların ilerlemesine ve gelişmesine engel olan ve ülkeyi yabancıların ellerine bırakan hükümetin hareket şeklini değiştirmek için kurulduğu açıklanmıştır.
- ⦿ Birinci Jön Türk Kongresi'nden sonra iki ana akım ortaya çıktı.
- ⦿ Tartışmanın taraflarından biri liberal ve âdem-i merkeziyetçi fikirleriyle bilinen Prens Sabahaddin'dir. Diğeri de pozitivist ve merkeziyetçi Ahmed Rıza grubudur.
- ⦿ Prens Sabahaddin Bey ve grubu, Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdu ve yayın organı olarak da Terâkki gazetesini çıkardı.

- ⦿ Ahmed Rıza grubu ise, Terakki ve İttihad Cemiyeti (Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti'nin değişikliğe uğramış hali) çatısı altında çalışmalarını sürdürdü.
- ⦿ Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti adıyla politik mücadele sürdürüldü. Bu yapıya Mustafa Kemal (Atatürk)'in Şam'da bulunduğu sıralarda kuruluşuna önderlik yaptığı Vatan ve Hürriyet Cemiyeti de katıldı.
- ⦿ Sultan II. Abdülhamid rejimine muhalif olan Jön Türkler, 27-29 Aralık 1907'de Paris'te bir araya gelerek ikinci kongreyi topladılar.
- ⦿ Görüş ayrılıkları giderilemedi ancak Sultan II. Abdülhamid'in tahtan inmeye zorlanması, mutlakiyetçi rejimin değiştirilmesi ve meşruti rejimin tekrar kurulması gibi kararlar alındı.
- ⦿ Sadrazam Said Paşa'nın başkanlığında toplanan Meclis-i Vükela'nın önerisi üzerine Sultan II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de "Meclis-i Mebusan'ın İçtimaya Davet Olunması Hakkında İrade-i Seniye"yi yayınlamak zorunda kaldı.

ÜÇ TARZ-I SİYASET

- ⦿ 1908 Devrimini gerçekleştiren İttihadcıların devrim sonrası toplumsal, ekonomik ve kültürel reformları gerçekleştirecek programları yoktu.
- ⦿ Dolayısıyla 1908'i izleyen aylar ve hatta yıllarda devleti kurtarma arayışları hız kazandı.
- ⦿ Bu süreç, ideolojik tartışmaları beraberinde getirdi.

- ⦿ Bunların en önemlileri Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüktür. Bunlara önceden değindiğimiz için tekrar değinmeyecez.

II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki Diğer Düşünce Akımları

İlm-î İçtimâ (Meslek-i İçtimaî)

- ⦿ Osmanlı Devleti 20. yüzyıla girerken içinde bulunduğu çöküşten nasıl kurtulur sorusuna verilen cevaplardan biri de İlm-î İçtimâ (Meslek-i İçtimaî) düşünce ekseninde verilmiştir.
- ⦿ Bu düşünce, Osmanlı toplumunun Batılaşmasına farklı bir açıdan yaklaşmıştır.
- ⦿ Düşüncenin temsilcilerinden biri Prens Sabahaddin adıyla tanınan Mehmed Sabahaddin Bey'dir.
- ⦿ Prens Sabahaddin İlm-î İçtimâ düşüncesiyle Osmanlı toplumunun mevcut hâlini ele alarak ülkenin sorunlarına yaklaşım yöntemini eleştirmektedir.
- ⦿ Ona göre; ülkenin iki temel sorunu vardı. Biri yönetim, diğeri ise eğitimdi. Prens Sabahaddin'in sunduğu kurtuluş yolu, âdem-i merkeziyetçi yönetim anlayışından geçiyordu.

sosyalizm

- ⦿ Sol düşüncenin Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hareketlilik kazandı.

- ⦿ Sosyalist düşüncenin Osmanlıya girişi, Selanik'te kurulan Sosyalist İşçi Federasyonu ile gerçekleşti.
- ⦿ Şehirdeki Rum, Bulgar, Ermeni ve Yahudi topluluklarının bazı aydınları sosyalizme yakınlık duydu.
- ⦿ Müslüman Türk aydınlarının sosyalist düşünceye olan eğilimi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra değişim gösterdi.
- ⦿ Hüseyin Hilmi'nin 26 Şubat 1910'da yayımlamaya başladığı İştirak dergisi sol düşünceli aydınların toplandığı bir alan oldu.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ DÜŞÜNÇESİNDE ANA EĞİLİMLER, TEMEL AKIMLAR VE PORTRELER

Cumhuriyet Dönemine Etkide Bulunan Tarihsel Ve Siyasal Arka Plan

- ⦿ Cumhuriyet hemen hemen her bakımdan Osmanlı ile hem bir kopuşu hem de bir sürekliliği içermektedir.
- ⦿ Erken dönem Cumhuriyet dönemi düşünce(ler) bağlamında ele almak için onu önceleyen tarihsel ve ağırlıklı olarak da siyasal arka plana ayrıntılı olmasa da zorunlu olarak kısaca değinmek gerekiyor.
- ⦿ Türk düşünce dünyası üzerine değerlendirmeler yapan sosyal bilimcilerin çoğu, Türk aydın ve düşünürlerinin ağırlıklı olarak siyasal kaygı ve endişeler üzerine temellenmiş fikirlerin öne çıktığını vurgularlar.

19. Yüzyılda Osmanlı'da Düşünce Eğilimleri

- ⦿ Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa merkezli ve sürekli büyüyen dünya ekonomisi tarafından kuşatıldıkça sorunlar daha da şiddetlendi.
- ⦿ Osmanlı “Doğu”yu temsil etme yeteneğini hızla kaybetmeye başladı.
- ⦿ Osmanlı Batı’dan geri kaldığını 17. yüzyılda art arda gelen askeri yenilgiler sonucunda anladı.

- 18. yüzyılın sonunda, Batılılaşmanın sadece üst sınıf için lüks mallar ithal etmekten ibaret olduğu anlayışı terk edildi.
- Batılılaşmanın toplumu ve devleti yeniden yapılandırmak olduğu düşüncesi benimsendi.
- Batı'ya gönderilen elçilerin verdikleri bilgiler ışığında ilk yenileşme çabaları askeri alanda başlatılarak hızla hukuki, siyasi ve idari alanlara yayıldı.
- Devletin varlığının devamı ve kurtuluşu için önerilen Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük gibi politikalar ve bunlar aracılığıyla yürütülmeye çalışılan modernleşme çabaları devleti kurtarmadı ve devlet yıkıldı.

Erken Cumhuriyet Dönemi

- Kurtuluş Savaşı ile yeni Türk devletinin temellerini atıldı.
- Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra başlayan işgaller ve buna karşı gösterilen ulusal direniş yeni bir devletin temellerini müjdeliyordu.
- Saltanat, 1 Kasım 1922'de kaldırılmasına rağmen o gün ortam henüz hazır olmadığı için cumhuriyet yönetimi fiilen uygulanmaya başlanmış olmasına rağmen, açıkça telaffuz edilmedi.
- Ankara'nın başkent olmasına karar veren TBMM, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'i ilan etti ve Mustafa Kemal Paşa'yı cumhurbaşkanı seçti.

- 3 Mart 1924'te de Halifeliği kaldırmaya karar verdi. Ardından da 20 Nisan 1924'te yeni anayasayı kabul etti.

Modernleşme ve Batılılaşma:

- Hilafetin saltanattan ayrılarak saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922)
- Cumhuriyetin ilanı (29 Ekim 1923)
- Halifeliğin, Şer'îye ve Evkaf Vekaletlerinin kaldırılması ve eğitimin devletin birliğini sağladığı bir alan olarak tanımlanması (3 Mart 1924)
- Tekke ve zaviyelerin, ziyaret maksadıyla türbelerin kapatılması (2 Eylül 1925)
- Uluslararası takvimin kabulü (26 Aralık 1925)
- İsviçre Medeni Kanunu üzerine kurulu Türk Medeni
- Kanunu'nun kabulü (17 Şubat 1926)
- Anayasa'dan "Türkiye Devleti'nin dini din-i İslâmdır" maddesinin kaldırılması (10 Nisan 1928)
- Uluslararası rakamların kabulü (24 Mayıs 1928)
- Yeni Türk harflerinin kabulü (1 Kasım 1928)
- Âli İktisat Meclisi'nin açılışı (4 Aralık 1928)
- Milli Eğitim Bakanlığı okullarından Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması (1 Eylül 1929)

- ⦿ Yeni Belediye Kanununda kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi (3 Nisan 1930)
- ⦿ Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Tarih Kurumu) kurulması (15 Nisan 1931)
- ⦿ Devletçiliğin, Cumhuriyet Halk Partisi Programı'na girişi (10 Mayıs 1931)
- ⦿ Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin (Türk Dil Kurumu) kurulması (12 Temmuz 1932)
- ⦿ Ekonomi Bakanlığınca hazırlanan Birinci Beş Yıllık Planın kabulü (1 Aralık 1933)
- ⦿ Efendi, Paşa, Bey gibi lakapların kaldırılması (26 Kasım 1934)
- ⦿ Türk kadınlarına milletvekili seçmek ve seçilmek hakkının yasayla tanınması (5 Aralık 1934)
- ⦿ Büyük Millet Meclisi'nin İş Kanunu'nu kabul etmesi (8 Haziran 1936)
- ⦿ Altı Ok'un (Atatürk İlkelerinin) Anayasa'ya konması (5 Şubat 1937)

Kemalizm

- ⦿ Milliyetçilik ve medeniyetçilik, Kemalizmin iki aslî ögesi kabul edilmektedir.
- ⦿ Türkiye, artık süngü gücüne dayanan cihangir bir devlet değil, iktisadi bir devlet olacaktır. Yeni devletin temeli “millet” olmalıdır. Milletnin hedefi ise “bütün cihanda tam manasıyla medeni bir toplum” olmaktır.
- ⦿ Türk milleti yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda ‘müspet ilmi’ meşale yapmalıdır. Çünkü “hayatta en hakiki mürşit ilimdir”.

- ⦿ Dini, Allah ile kul arasındaki şahsi bir mesele olarak gören Atatürk, toplum ve devlet işlerinde dine başvurulmasını kabul etmez.
- ⦿ Esas olarak Kemalizm'in kurucu metinlerinden biri olan Nutuk'a atfen ifade edilen bu görüşler, kısa sürede devlet uygulamalarına yön verdi.
- ⦿ Cumhuriyetçi bu yeni düşünce sistemi, bireyin önemi, toplumun refahı, tam bağımsızlık, toplumsal dayanışma, ilerleme, ulusallık, çağdaşlık gibi değerleri öne çıkarmaktadır.
- ⦿ Kemalizm bir kavram olarak 1920'li yıllarda seyrek, ama 1930'lu yıllarda yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır.
- ⦿ CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultay'da "Kemalizm (Kamâlizm)" kavramı ilk defa olarak parti programında kullanılmaya başlanmıştır.
- ⦿ Cumhuriyet rejimi "medeniyet değiştirme" projesini daha da radikalleştirdi. Amaç; birey, toplumsal refah, ilerleme, tam bağımsızlık gibi değerler ışığında Batılı bir toplum yaratmaktır.
- ⦿ Cumhuriyetin ilk yıllarında bir devlet ideolojisi olarak formüle edilen Kemalizm'in temel niteliği içinde hem toplumsal modernleşmeyi teşvik edici hem de bu süreci bütün ayrıntılarıyla yukarıdan denetlemeyi öngören (çelişkili) öğeleri birlikte barındırmasıydı.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÖNE ÇIKAN DÜŞÜNCE EĞİLİMLERİ

Mavi Anadoluculuk

- ⦿ Batı karşısında nasıl bir tutum alınacağı erken Cumhuriyet döneminde dikkat çekici düşünce eğilimlerinin uç vermesine yol açmıştır. Bunların önde gelenlerinden biri ise Mavi Anadoluculuk olarak adlandırılan eğilimdir.
- ⦿ Bu akımın önde gelen figürleri arasında Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), Azra Erhat ve Sabahattin Eyüboğlu'nu sayabiliriz. Ayrıca Bedri Rahmi Eyüboğlu, Adalet Cimcoz, Melih Cevdet Anday, Vedat Günyol, Orhan Burian, Mina Urgan, Nurullah Ataç gibi birçok kişi de bu gruba dâhil isimler arasında sayılabilir.

- ⦿ Mavi Anadoluculuk, ‘Batı’dan daha Batılı olma’ iddiasının fikri ve akademik düzeyde taşıyıcısı olmuş bir akımdır.
- ⦿ Temel olarak iki ana önermeyi ve bu önermeler etrafında çeşitlenen bir dizi düşünceyi ileri sürmüşlerdir: ilki Türklerin kökenlerinin ve Anadolu uygarlıkları arasında olan Hitit, Frig, Lidya, Likya, Troya, Pers, İyon, Bizans, Selçuklu ve Osmanlıların birbirleriyle kaynaşan uygarlıklar olduğu önermesi ve bununla bağlantılı ikinci önerme de Hümanizm fikridir.
- ⦿ Entelektüel kişiliğiyle edebiyat dünyasında önemli izler bırakan Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), eserlerinde Anadolu Hümanizmi vurgusunu hep taşımış ve Anadolu’nun medeniyetler beşiği olduğunu dirayetle savunmuştur.

Hümanizm

- ⦿ Erken Cumhuriyet yıllarından itibaren milli kimliğin içeriğine dair geliştirilen temel tezlerden birinde, Yahya Kemal Beyatlı ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu ile başlayan bir düşünsel çizgide Nev-Yunanilik perspektifinde “Akdenizlilik” bilinciyle şekillenen Anadolucu ve halkçı bir kimlik tanımlamasına gidildiği görülmüştü.
- ⦿ Yahya Kemal Beyatlı, modernleşmeden vazgeçmeden Türk tarihini ve bugünü anlamaya çalışmıştır.

- ⦿ Hümanist söylemin Türkiye'deki başlıca yayın organlarından biri olan Yücel dergisi, 1930'lu yılların ortalarından itibaren hümanist söylemin gündeme gelmesini sağlarken hümanizme bakışlarını da bir tür “Neo-Hümanizm” adı altında oluşturacaktır.
- ⦿ Türk Hümanizması adı altında geliştirilmeye çalışılan düşünce sistemi, edebiyatı ve sanatı millîleştirmek amacını taşıyacaktır. Bu doğrultuda Batı klasiklerinin tespiti ve Türk diline kazandırılması, millî eğitim sisteminde okutulması ve böylece hür ve sistematik bir düşünce tarzının oluşturulmaya başlanmasını hedef alacak olan Yücelciler, Türk hümanizmasının Batıya özgü hümanist hareketle aynı şey olmayacağını da ileri süreceklerdir.
- ⦿ Hasan Ali Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde (1938-1946) başlatılan bir çeviri kampanyasıyla Türkiye'de ağırlığı Batı edebiyat ve felsefesinden olmakla birlikte Doğu ve İslam dünyasını da ihmal etmeyen 626 klasik eser çevirtilip yayımlandı.
- ⦿ Milliyetçilik
- ⦿ Türk milliyetçiliği, farklı sosyal dinamikler ve farklı tür milliyetçilik ve ulus tasarımları ile şekillenmiş bir biçimde ortaya çıkmıştır.
- ⦿ Türk milliyetçiliği; Türk halkını ulusal, etnik veya dilsel bir grup olarak destekleyen ve yücelten siyasi bir ideolojidir.

- ⦿ Atatürk'ün milliyetçilik ilkesi rasyonel, modern, medeni, ilerici, demokratik, birleştirici, insancıl ve barışçıl bir nitelik taşır.
- ⦿ Mustafa Kemal'in milliyetçilik anlayışının keskin bir etnik, ırksal veya kana dayalı değil, ağırlıklı bir biçimde kültürü temel alan bir milliyetçilik olduğu söylenebilir.
- ⦿ Atatürk milliyetçiliğinin realisttir. Bu yanıyla da Anadolu'da yaşayan nüfusu kapsayacak bir millet ve milliyetçilik anlayışı oluşturmuştur.

Anadoluculuk Akımı

- ⦿ Anadolucular, vatanın ve ulusun oluşumunda ulusal coğrafyanın önemine inanmışlardır.
- ⦿ Bir ulusu yaratan ruhun işlevsel bir niteliğe dönüşebilmesi, her şeyden evvel yerleşik bir düzene geçişle birlikte, ulusal bir coğrafya ve bu coğrafya üzerinde yaşayan kader birliğine bağlıdır.
- ⦿ Milliyetçiliği bir tarih bilinci olarak ele alan Anadoluculuk, Anadolu toprakları üzerinde gelişen Türk tarihini esas alır.
- ⦿ Anadolucular, Anadolu Türklerinin farklı ve yabancı kavimlerle karıştığını, fakat bu karışmanın hiçbir zaman "Türklüğü bozacak" nitelikte olmadığını söylerler.
- ⦿ Anadoluculuk Turancıların anladığı anlamda ırkçılığı reddeder. Anadolucular, Turancılığın soy ile ulusu karıştırdığı kanısındadırlar.

- ⦿ Remzi Oğuz Arık, Hıfzı Oğuz Bekata, Nurettin Topçu, Sadi Irmak, Mehmet Kaplan, Nihat Erim, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Samet Ağaoğlu, Mümtaz Turhan, Osman Turan gibi isimler sayılabilir.

Milliyetçi Muhafazakârlık veya “Türk-İslam Sentezi” Düşüncesi

- ⦿ Anadoluculuk akımı içerisinde yer alan fikir adamlarının başta Topçu, Arık ve Günaltay olmak üzere milliyetçi-muhafazakâr bir terkip (sentez) ortaya koyma ve altyapı hazırlama konusunda bir öncülük yaptıkları söylenebilir.
- ⦿ Türk- İslam sentezi temelli muhafazakâr milliyetçilik kitlelere ulaşma fırsatı bulmuş ve siyasi bir görüş olarak ortaya çıkma hazırlıklarına başlamıştır. Bunun gerçekleşmesinde ise iki önemli yayın organı ve şahsiyetin payı vardır.
- ⦿ Bunlardan biri şüphesiz Necip Fazıl Kısakürek ve onun Büyük Doğu dergisi, diğeri ise Osman Yüksel ve Serdengeçti dergileridir.

Muhafazakâr Düşünceden Portreler ve Ana Fikirleri

Yahya Kemal Beyatlı

- ⦿ Erken dönem muhafazakârları arasında yer alan Yahya Kemal Beyatlı, İstanbul’un fethine oradan da Osmanlı tarihine yönelik çalışmaları, inkılâplar ve Mustafa Kemal ile ilişkisi açısından önemli bir isimdir.

- ⦿ Yahya Kemal, Osmanlı tarih ve kültürüyle Cumhuriyet arasında köprü kurma misyonuyla kültürel muhafazakârlıkta bir idol olarak değerlendirilmiştir.
- ⦿ Milliyetçi-muhafazakâr çevreler üzerinde etkisi olan Beyatlı, özellikle Fransız milliyetçiliğine olan hayranlığı ile dikkat çekmektedir.
- ⦿ O'na göre geçmiş ile koparılmış bağlardan bir hayat yaratmak mümkün değildir. Zaten Yahya Kemal'in harf ve dil devrimini benimsememesinin temel sebebi bu devrimlerin "imtidad"ı (uzama) engelleyeceğine olan sarsılmaz inancıdır.
- ⦿ Yahya Kemal milliyeti coğrafya ve coğrafya üzerinde gelişen tarih ile açıklayarak 1071 tarihini esas almaktaydı.
- ⦿ Özellikle 1945 sonrasında, Türk milliyetçiliğinde Anadoluculuk hâkim söylem olduktan sonra, Yahya Kemal'in fikirleri hemen hemen bütün sağ/milliyetçi-muhafazakâr gruplar için belirleyici olmuştur

Mehmet Akif Ersoy

- ⦿ Mehmet Akif, II. Meşrutiyetle gelen fikir hürriyeti sayesinde kurulmaya başlayan dergilerden birinde başyazar olarak çalışmaya başlamıştır. Bu derginin adı Sırat-ı Müstakim'dir.
- ⦿ Millî Mücadeleyi başından itibaren destekleyen Mehmet Akif Ersoy, Hacı Bayram Camii'nde yaptığı konuşmayla, halkı, millî mücadeleye katılmaya çağırmıştır.

- ⦿ II. Meşrutiyet döneminde yayın dünyasına tam olarak adım atan Mehmet Akif Ersoy, Türkiye’de muhafazakâr İslami anlayışın şekillenmesinde büyük rol oynamış ve fikirlerini bastığı eserlerle de halka ulaştırmayı başarmıştır.

Mustafa Şekip Tunç

- ⦿ Toplumsal değişimin zorlama yollarla değil zaman içinde pedagojik yöntemlerle halkın seviyesinin yavaş yavaş yükseltilmesine dayanan bir politikayla gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesini benimsedi.
- ⦿ Gelenek ve modernleşmenin uzlaştırılması gerektiğini ve modernleşmenin ancak geleneğin yeni terkiplere kavuşturulmasıyla mümkün olabileceğini ileri süren muhafazakâr modernleşme yaklaşımıdır.
- ⦿ Türkiye’de pozitivist modernleşme anlayışına karşı alternatif bir modernleşme projesinin felsefî temelini kuran yaklaşımlardan biri olarak düşünce tarihindeki yerini almıştır.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu

- ⦿ Türk siyasi hayatı içerisinde muhafazakârlık akımı içerisinde değerlendirilen ve bu akımın temel karakteristiklerini taşıyan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, muhafazakârlık düşüncesini “yeni toplumda yaşama gücü kalmamış ölü değerlere, geleneklere bağlılık” olarak tanımlamış ve bu anlamda da kendisini muhafazakâr olarak görmemiştir”.

- ⦿ Baltacıoğlu, dinsiz bir millet olamayacağından yola çıkarak dinî bir sosyal kurum olarak ele almıştır.
- ⦿ Kendisinin de belirttiği üzere “Eski ve yeni arasında sıkışmış bir geçiş neslin”e mensuptur.
- ⦿ Devrime bağlılığını ve yeni toplumun ve yeni devletin nasıl olabileceğine dair düşüncelerini ifade ettiği yer Yeni Adam dergisi olmuştur.

Peyami Safa

- ⦿ Peyami Safa’nın fikirleri, belirgin çizgilerini I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında kazanmaya başlamıştır. Bu yıllar, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin başarısızlığı yüzünden “Büyük Türk Birliği” hül-yasının söndüğü yıllardır.
- ⦿ Safa, Batı’ya dönük kimliğiyle, eserlerinde, eşlerini aldatan kadınları, yasak aşkları, metres hayatını vb. konuları anlatmaktan çekinmemiştir.
- ⦿ 1930’ların başında başta Mustafa Şekip Tunç ve Hilmi Ziya Ülken olmak üzere, birçok felsefeciyile yakın dostluk kurmuştur.
- ⦿ Peyami Safa geçmiş-gelecek bağını önemseyen bir yazar olmuştur. Bu nedenle “eski-yeni” kavgasını gereksiz bulduğunu aktarmış ve muhafazakârlıkla inkılâpçılığın birbirinin zıddı değil tamamlayıcısı olduğu görüşünü vurgulamıştır.

Türkçülük-Turancılık

- ⦿ Etnik milliyetçiliğin ayırt edici özelliği doğuştan, fitri bir topluluk fikrini öne çıkarmasıdır.
- ⦿ Bireyin kendi seçebileceği belli bir millete ait olması prensibini reddetmektedir.

Hüseyin Nihal Atsız

- ⦿ Türk milliyetçiliğinin en önde gelen teorisyen ve örgütleyicilerindendir.
- ⦿ 1931'de Atsız Mecmua adlı aylık bir dergi çıkarmaya başladı.
- ⦿ Türkçülüğü savunan bu dergide kendi makale ve öykülerinin yanı sıra Fuad Köprülü, Zeki Velidi Togan gibi tarihçilerin de makalelerini yayımladı.
- ⦿ 1933-1934 yıllarında aylık Orhun dergisini yayınladı.
- ⦿ Bu dönemde üniversite öğrencileri Sabahattin Ali'ciler ve Nihal Atsız'cılar olarak ikiye bölünmüş durumdaydı; bu bölünme Türkiye üniversite tarihindeki sağ-sol temelli bölünmenin ilk örneklerinden biriydi.
- ⦿ Hakaret davasının hemen ardından, 1944 yılında Irkçılık-Turancılık Davası başladı.
- ⦿ Milliyetçilik tanımında ırk, soy ve kan kavramları merkezî bir yer tutar. Türklüğü 'kan bağı' açıklar, Türk kanı taşımayanları yabancı kabul eder.

- ⦿ Memuriyet döneminde örgütlenme ve yayın etkinliklerine devam etti. 1962’de Türkçüler Derneği’ni kurdu, 1964’te Ötüken dergisini çıkarmaya başladı.

Reha Oğuz Türkkan

- ⦿ Etnik milliyetçilik akımı içerisindeki önemli isimlerden bir diğeri Reha Oğuz Türkkan’dı.
- ⦿ Türkkan, Atsız’ın çıkardığı Orhun’un ardından açıkça ırkçı ve Pan-Türkçü eğilimi ile göze çarpan ilk dergi Ergenekon’u Kasım 1938 ve Ocak 1939 tarihleri arasında üç sayı olarak çıkarmış ve ismini duyurmuştur.
- ⦿ Derginin künyesinde “Türk ırkı bütün ırklardan üstündür” ifadesi bulunmaktaydı.
- ⦿ 1939 Mayıs’ında ise Bozkurt adlı dergiyi çıkarmaya başladı.
- ⦿ Dergide yer alan açık Pan-Türkçü propaganda dolayısıyla aleyhinde yasal işlemler başlatıldı ve yayını durduruldu.

Rıza Nur

- ⦿ Etnik milliyetçilik içerisinde üçüncü önemli isim Rıza Nur’dur. 1924 yılında on iki ciltlik Türk Tarihi’ni kaleme aldı.
- ⦿ Rıza Nur’a göre milliyet asla bir kültür meselesi değildir. Milliyet ırk, kan meselesidir. Dil, zihniyet, edebiyat ve emsali gibi kültür unsurları milliyet binasının ikinci derece malzemeleridir.

- ⦿ Nur, millet ve milliyetçilik konusunda kanı yani ırkı ilk plana almaktadır.
- ⦿ Rıza Nur, Anadoluculuk yaklaşımını benimserken aynı zamanda bunun getirdiği sınırlamanın milliyetçiliğin etkisini zayıflatacağını düşünüyor ve bu yüzden en yaşanabilir olanın ırksal Türkçülük olacağını ileri sürüyordu.
- ⦿ Kadro Hareketi/Dergisi
- ⦿ Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimlerin olduğu Kadro isimli dergi 1932 başında yayımlanmaya başladı.
- ⦿ Kadro dergisi, 1932'den sonra pek çok köklü siyasal ve kültürel reforma imza atmış olan fakat bu reformların arkasındaki ideolojik doğrultuyu ve saikleri derinlikli bir şekilde formüle etme konusunda eksik kalan Kemalist kadroların bu açığını kapatabilecek bir aydın birikimini içerisine alıyordu.
- ⦿ Kadroculara göre 20. yüzyılda sınıf çelişkisi sanayileşmiş Batı ülkelerinde bile tali duruma düşmüştü. Bu ülkeler sömürgelerden elde ettikleri artığın bir kısmını işçi sınıfına aktararak bu çatışmayı yumuşatmayı başarmışlardı.
- ⦿ Kadro, sadece bir dergi olmanın ötesinde, Türkiye'de sonraki yıllarda da etkili olmuş bir siyasal akımın kurucu fikirlerini ortaya koymuş olması bakımından da önemlidir.

- ⦿ Kapitalizmin bir kurtuluş getirmeyeceğini, ancak sosyalist bir devrimin de Türkiye’de mümkün olmadığı düşüncesinden hareket eden, işçi sınıfına güvenmeyerek ülkenin kurtuluşunu aydın “kad-ro”lara bağlayan bu akım, 1960’lı yıllarda kendisini Yön dergisinde ifade edecektir.

ÇOK PARTİLİ YAŞAMA GEÇİŞ VE SONRASI DÜŞÜNCE, AKIMLAR VE PORTRELER: 1950'DEN GÜNÜMÜZE

- ⦿ Türkiye'de çok partili yaşama geçiş hiç kuşkusuz Cumhuriyet tarihinin toplumsal ve siyasal bakım-dan en önemli kırılma anlarından birini oluşturmaktadır.
- ⦿ Bu dönemle birlikte geniş toplumsal kesimlerin siyasal yaşama katılım kapasitesi belirgin bir biçimde artış göstermiş, insanlar siyasal ve felsefi düşünce, inanç ve kanaatlerini serbest bir biçimde ortaya koyma fırsatına sahip olmuştur.

Çok Partili Yaşama Geçiş

- ⦿ Çok partili hayata geçiş için girişimlerde bulunmuş olan Mustafa Kemal Atatürk, öncelikle Cum-huriyet Halk Fırkası'nın kuruluşuna öncülük yapmıştır.
- ⦿ Yine Atatürk'ün yaşadığı dönemde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin dışında Terakkiperver Cum-huriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Ancak bu son iki partinin çeşitli siyasal meseleler yüzünden kısa sürede kapatılmış olması nedeniyle Atatürk'ün yaşadığı dönemde çok partili hayata geçiş sağlanamamıştır.

- II. Dünya Savaşına fiilen katılmayan ülkemizde savaş koşulları nedeniyle savunma harcamalarında yaşanan artış, bazı temel ihtiyaç mallarının yokluğu ve hayat pahalılığı gibi etkenler, yurttaşları oldukça olumsuz biçimde etkilemiştir.
- Savaş döneminde oluşan bu olumsuz koşullarda, yurttaşlar ve harp zenginleri arasında tek parti yönetimine yönelik hoşnutsuzluk artmış ve bu hoşnutsuzluk çok partili hayata geçişin iç dinamiğini oluşturmuştur
- İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da, demokratik olmayan yönetimler yıkılmış, özgürlük ve demokrasi gibi kavramlar öne çıkmaya başlamıştır.
- Bunun yanı sıra Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere girişi ve Sovyetler Birliği karşısında Batılı devletlerle yakınlaşmak istemesi, Türkiye’de çok partili hayata geçişi bir bakıma zorunlu kılmıştır.
- Özetle bu dönemde Türkiye, Batı dünyasına kabul edilebilmek için “çok partili bir hayat”a geçmek zorunda kalmıştır.

Demokrasiye Geçiş Süreci: 1950-1960

- Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes tarafından 7 Haziran 1945’te CHP Meclis Grubu’na verilen Dörtlü Takrir, Demokrat Parti’nin kuruluşunda önemli bir yer tutmaktadır. Bu takrirden siyasi liberalleşme talep edilmiş, “yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini Anayasa’nın gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri” istenmiştir.

- ⦿ Hem kentli aydın kesim hem de geniş bir kırsal nüfusu arkasına almayı başaran Demokrat Parti (DP), Türkiye için önemli bir dönüm noktası olan bir seçim başarısı ardından iktidara geldi.
- ⦿ DP'nin, ekonomik, toplumsal ve kültürel politikalarıyla edindiği yoğun kırsal desteği, siyasal düzeyde otoriter biçimler alan bir popülizme çevirdiği söylenebilir.
- ⦿ Toplumsal ve politik düzeyde 1950-60 arasındaki dönüşümleri belirleyen iki önemli dinamikten söz edilebilir: ilki, hızlı toplumsal modernleşme; ikincisi ise geniş toplumsal kesimlerin seçimler aracılığı ile de olsa siyasete katılımı.
- ⦿ 1950'lerin ikinci yarısında belirginleşen ve kentli kitleleri etkileyen ekonomik açmazlar, sanayi kesiminin plansız gelişmeden rahatsız olması gibi faktörler söz konusu olunca 1960 darbesi gündeme geldi.
- ⦿ 27 Mayıs darbesi ve kurduğu rejim, Türkiye siyasal hayatında kalıcı izler ve etkiler bırakmasının yanı sıra gelecek on yıllarda varlığını sürdürecektir yeni kurumlar ve bir de anayasa yarattı.

- ⦿ 1961 Anayasası'na temel olan bu yaklaşım gereğince Cumhuriyet Senatosu, Anayasa Mahkemesi gibi kurumlar iktidardaki partinin kendine göre yorumlayacağı halk iradesinin gerçekleşmesi önünde dengeleyici bir işlev göreceklerdir.
- ⦿ Öte yandan, TRT ve üniversite gibi kurumlara tanınan özerklik ile iktidarın eleştirilmesinin önü açılmak istenmiştir.

1960-1970 Dönemi

- ⦿ Kapatılan DP mirasını devralan Adalet Partisi (AP) 1965'te iktidara geldi.
- ⦿ AP geçmiş dönemde DP'nin tersine iktidar bloğuna ordu ve sanayi çevrelerini de dâhil etti. Öte yandan, 60'lı yıllarda izlenen ithal ikameci sanayileşme politikaları yoluyla hızla genişleyen bir iç pazar ve bu arzı emebilecek bir ücret artışının gerçekleşmesi kentli sınıfların düzene umutla bakmalarını sağlıyordu.
- ⦿ Ekonomi büyük ölçüde devlet müdahalesini içeren biçimde bir sanayileşme politikası üzerine temellendirilmiştir.
- ⦿ Türkiye İşçi Partisi 1965 seçimlerinde 15 milletvekili ile parlamento'ya girmeyi başarmıştır. Bu parti emekçi sınıflar için bir çekim merkezi hâline gelmiştir.
- ⦿ Tarım büyük ölçüde kapitalizme açılmış ve modernize olmuştu. Ancak bu dönemde yoksul ve topraksız köylüler, toprak işgalleri yoluyla seslerini duyurmaya başladılar.

- ⦿ Tüketim malları üretimine dayalı sanayi bir ölçüde gelişmiş, ancak göçenleri emebilecek boyutlara varmamıştı.
- ⦿ Sanayide istihdam edilen kitlelerin hâlâ kır ile bağlantıları sürüyor ve bu durum siyasi bilinçlerini etkiliyordu.
- ⦿ Öte yandan, ülke ekonomisi hâlâ küçük üreticilere dayanıyor, kentlerde sanayinin gelişmesi de farklı biçimlerde bu eğilimi körüklüyordu.
- ⦿ 1970’li yılların sonlarına doğru toplumsal hareketlilik yerini toplumsal bir yılgınlığa bırakmıştı. Yıkımın eşiğinde olan bizzat “ulus” fikrinin kendisiydi. Ulus, gerek birbirleriyle ekonomik olarak gerek aynı devletin yurttaşları olarak aynı anlam ve değerleri paylaşan insanlar olarak tanınmaz hâle gelmişti.

1980-2000’li Yıllar

- ⦿ 12 Eylül darbesi ile demokrasi ve parlamenter sistemin rafa kaldırıldığı, bu dönemi anti demokratik bir yöne evirdi.
- ⦿ 1980 öncesi ithal ikameci sanayileşme modeli terk edilerek, ihracata dayalı bir büyüme anlayışı benimsendi.
- ⦿ Türkiye ekonomisi, serbest faiz ve döviz kuru politikalarıyla ve düşük emek maliyetleri aracılığıyla ihracat yapabilir duruma getirildi.

- ⦿ 24 Ocak politikaları başta IMF ve Dünya Bankası olmak üzere uluslararası para çevrelerince de ısrarla desteklenmiştir.
- ⦿ Yeni ekonomik birikim rejimi/modelinin uygulanması ile 1980-90 arasında ihracat artmıştır. İhracat devlet tarafından sağlanan teşviklerle belirli düzeyde artmış fakat imalat sanayii bu ihracat oranını koruyacak veya artıracak bir sanayi altyapı yatırımını gerçekleştirememiştir
- ⦿ Oldukça hassas dengeler üzerinden ilerleyen mevcut büyüme modeli 1994'te yaşanan büyük bir ekonomik krizle tıkanma noktasına geldi.
- ⦿ Türkiye'nin 1990'lı yıllar boyunca ve 2000'lerin başında yaşadığı ekonomik krizler aynı zamanda ülke ekonomisinin küresel kapitalizme daha sıkı eklemlenmesine yönelik düzenlemelerin uygulanmasına yol açmıştır.
- ⦿ 1980 ile 2002 arasında Türkiye ekonomisinin genel eğilimleri şu saptamalar etrafında özetlenebilir: ithal ikamesi temelindeki birikim mekanizmaları yerini spekülatif sermaye akışlarına, ihracat teşviklerine, turizm bankacılık, inşaat gibi alanlardaki yatırımlara bel bağlayan bir sermaye birikim rejimine bırakmıştır.
- ⦿ 1994, 1999, 2000 ve 2001 yıllarında birbiri ardına gelen dört krizle sarsılmış ve bu sarsıntılar büyüme oranlarının negatife dönmesi ve işsizlik oranlarında ciddi artışlar ile sonuçlanmıştır.

1960'DAN SONRA TÜRKİYE'DE SOL-SOSYALİST DÜŞÜNCE

- 27 Mayıs'tan sonra sosyalist solda üç ana akım belirdi. Bunlardan birincisi Türkiye İşçi Partisi, ikincisi Yön-Devrim Hareketi ve üçüncüsü de Millî Demokratik Devrim akımıydı.

Sol ve Sosyalist Düşünce/Hareket

- Çağdaşlaşma, kalkınma, bağımsızlık ve antiemperyalizm kavramları ekseninde gelişen sol Kema-lizm, 1930'lardaki Kadro hareketinden sonra, bu kez 1960'larda, yeni koşullar altında ve bu koşullar ile uyumlu yeni tezlerle birlikte, Yön-Devrim hareketi içinde yeniden ortaya çıkmıştır.
- 27 Mayıs sonrası yapılan ilk seçimlerin ardından 20 Aralık 1961'de çıkarılmaya başlayan Yön, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Mümtaz Soysal, Cemal Eyüboğlu vb. radikal sol aydınlar öncülü-ğünde eski Türkiye Komünist Parti (TKP)'lilerden, sosyal demokratlara, sosyalistlerden Kemalistlere solun çeşitli eğilimlerini içine alıyordu.
- Yön, çekirdek bir kadro ile sınırlı, dar bir çevrenin yayın organı olmamıştır. Dönemin sol yazarları için önemli bir çekim merkezi olan Yön, sayfalarını birçok yazara açmış ve geniş bir yazar kadro-suna sahip olmuştur.
- Siyasi Fikirleri

- Yön'ün politik konumu kabaca yukarıdan devrim perspektifine sahip küçük burjuva radikalizmi olarak tanımlanabilir.
- Yöncülerin başlangıçta etkilemeye çalıştıkları odaklar CHP, bürokratlar ve ordu çevreleridir. Sloganları “sosyal adalet içinde hızlı kalkınma”, “gerçek demokrasi”, “köklü reformlar” vb. idi.
- Yöncülerin, 1960’lar Türkiye’sinde en önemli gördükleri üç sorun bağımsızlık, kalkınma ve demok-rasiydi. Bağımsızlık ve kalkınmanın ise demokrasi sorununa göre önceliği vardı.
- Yöncüler toplumsal sınıfların varlığını kabul etmekle birlikte sınıf çatışmasına olumluluk atfetme-yip onun önlenmesi gerektiği fikrindedirler.
- Sınıf yerine halk, ulus, millet gibi kavramları işlemişlerdir. İşçi sınıfının devrime öncülük etmesi konusunda tereddütleri vardı.

Doğan Avcıoğlu

- Türkiye siyasal düşünce tarihinde Kemalizm ile sosyalizmi birleştirmeye yönelik kuramsal çaba-nın önde gelen ismidir.
- Akis ve Kim dergileri ile CHP’nin yayın organı niteliğindeki Ulus gazetesinde yazılar yazdı. Kuru-luşunda aktif olarak yer aldığı ve müdür yardımcılığını yaptığı CHP Araştırma Bürosu’nda iktisadi ve toplumsal konular üzerine çalışmalar yaptı.

- ⦿ Avcıoğlu'nun başyazarı olduğu Yön, yayın hayatında kaldığı beş buçuk yıllık dönem boyunca Türkiye'nin bütün temel sorunlarını tartışmaya açtı.
- ⦿ 21 Ekim 1969'da yayımlamaya başladığı Devrim gazetesinde yayımlanan yazılarını Devrim Üzerine adlı bir kitapta topladı (1971).
- ⦿ 1961 yılı içinde pek çok siyasi akımla birlikte, aslında bütün bir 60'lar ve 70'ler sol hareketini biçimlendirecek olan iki ana hareketin de hızla siyaset sahnesindeki yerini almalarını sağlamıştır.

Mehmet Ali Aybar

- ⦿ “Mehmet Ali Aybar (1908-1995), gerek Marksist- Leninist tezlerle karşı savunduğu hümanist bakış açısı ve bu doğrultuda Türkiye sosyalizmine ilişkin değerlendirmeleri, gerekse eylem adamı ve lider kimliğiyle, Türkiye’de sosyalist düşünce ve pratiğin mihenk taşlarından biridir.

Mihri Belli

- ⦿ Türkiye sosyalist hareketinin belirgin simalarından birisi; solda 1960'lara kadar damgasını vuran aşamacı devrim fikrinin Doğuculuk, millicilik, cuntacılık ve koyu bir Kemalizm ile kaynaştırılması ile ortaya çıkan Millî Demokratik Devrim çizgisinin kuramcısıdır.

TÜRKİYE'DE SAĞ-MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCE: TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ, MUHAFAZAKÂRLIK VE İSLAMCILIK

- ⦿ Türkiye'deki sağ-muhafazakâr siyaset geleneği, bünyesinde farklı politik parti, örgüt, kurum, ideoloji, söylem ve gelenekleri barındıran oldukça heterojen bir yapı arz etmektedir.
- ⦿ Bu heterojen yapıyı parti ve kurum ölçeğinde temsil eden üç ana öbekten söz edilebilir.
- ⦿ Bunlardan ilkin, merkez-sağ gelenek oluşturmaktadır.
- ⦿ İkinci öbeği, İslami dinî motifleri öne çıkarması ve dinî ideolojiyi politik söyleminin merkezine yerleştiren Millî Görüş partileri oluşturmaktadır.
- ⦿ Milliyetçi ideolojiyi parti olarak temsil eden Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Büyük Birlik Partisi (BBP) ise sağ gelenekteki üçüncü öbeği temsil etmektedir.

Necip Fazıl Kısakürek

- “Necip Fazıl Kısakürek, Türk basını, siyaseti ve düşünce tarihinde, sağcı yaklaşımları teşkil eden çeşitli siyasal ve ideolojik bütünlükler arasındaki önemli “geçiş figürü”dür.
- İslamcılık ile milliyetçilik, milliyetçilik ile muhafazakârlık, muhafazakârlık ile İslamcılık; deyim yerindeyse onun aracılığıyla birbirleriyle “konuşup anlaşırlar”.
- Necip Fazıl Kısakürek, son kertede, Batılılaşma sürecine ve Batıcılığa yönelttiği sert eleştiriler dolayısıyla, İslamcılık düşüncesinin sınırları içinde yer alır; kendisini, bu düşünsel ve siyasal yaklaşımın ‘babası’ olarak görür.

Türk Milliyetçiliği

- Bu dönemde, Türkçüler komünizm karşıtlığının önde gelen aktörlerinden birisi olmuştur.
- 1945’te İstanbul’da Tan gazetesi ile 1947’de İzmir’de Zincirli Hürriyet gazetesi matbaalarının tahrip edilmesi ve Millî Türk Talebe Birliği’nin 1947’de Ankara Üniversitesi’nde Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav gibi öğretim üyelerine karşı başlattığı “Üniversitede komünist hoca istemiyoruz!” kampanyası, bu anti-komünist eylemlere örnek olarak gösterilebilir.
- Dönemin önemli milliyetçi kuruluşlarından biri de 1949’da Hamdullah Suphi Tanrıöver’in başkanlığında yeniden açılan Türk Ocağıdır.

- ⦿ 1960 yılına kadar olan zaman dilimi ayrıca milliyetçi yayınlar için de oldukça bereketli geçmiştir.
- ⦿ Hareket, Özleyiş, Altınışik, Millî Birlik, Kürşad, Serdengeçti, Kızılelma, Düven gibi Türkçü yayınlar bu dönemde yayın hayatlarına başlamışlardır.

Erol Güngör

- ⦿ Erol Güngör, özellikle yetmişlerin siyasi çatışma ve şiddet ortamında bir i  harp ideolojisi hâline gelen milliyetçiliğin, Gökalp-Turhan geleneğinden gelen sosyal bilimler kavramlarıyla serinkanlı analizler yapabilen istisnai örnekler arasında yer almıştır.
- ⦿ Güngör kendisini Gökalp-Turhan geleneğine yerleştirerek ancak bu gelenekle hesaplaşarak geleneği devam ettirmesiyle de Türk düşünce hayatında miladı kendisinden başlatan müstesna bir örnektir.

Muhafazak rlik ve İslamcılık

- ⦿ DP'nin iktidara geldięi 1950'den sonraki dönemdir.
- ⦿ DP'nin iktidara gelişiyle İslam'ın canlandığı ve İslami faaliyetlerin yükseldiği görülmektedir.
- ⦿ DP'nin dinî alana dönük hoşg r l  politikaları İslam'a olan ilginin canlanmasını hızlandırmıştır.

- ⦿ 1960'lı yıllarda Yeni Türkiye Partisi (YTP), Millet Partisi (MP) ve daha çok Adalet Partisi (AP) içerisinde kendilerini ifade etmeye çalışan dindar kesimler düşünsel düzeyde yaşanan ayrışma ve yenilenme süreci ile beraber, siyasal düzeyde de yeni arayış ve ayrışmalara yöneldiler.
- ⦿ İslam'ı popüler bir siyasi söyleme dönüştüren Millî Görüş Hareketi'ni oluşturmuşlardır.
- ⦿ 1969 seçimlerinde “Millî Görüş” olarak adlandırılan İslamî siyasi söylem, “Müstakiller Hareketi” ile Türk siyasi hayatına katılmıştır.

İsmet Özel

- ⦿ 1970'te Ataol Behramoğlu ile birlikte Halkın Dostları dergisini çıkardı.
- ⦿ Sonraki yıllarda siyasi ve felsefi görüşleri bakımından köklü değişiklikler yaşayan İsmet Özel, Müslüman dünya görüşüne bağlandı.
- ⦿ Özel, İslamcı düşünceye taze bir soluk getirmiştir; geleneksel/gelenekçi dilin de, milliyetçi-muhafazakâr vasatla simbiyoz hâlindeki sağ çizginin de varoluşçu edebi söylemin de, 1960'ların sonlarından itibaren tesirini arttıran uluslararası İslamcılık literatürünün de dışındadır.

MODERN TÜRKİYE FELSEFE TARİHİNİN ÖNEMLİ DÜŞÜNÜRLERİ

Hilmi Ziya Ülken(1901-1974)

- ⦿ Mustafa Kemal Atatürk tarafından araştırma yapması için Almanya'ya gönderilmiştir.
- ⦿ Yapmış olduğu çalışmalar sonucunda felsefe, sosyoloji ve sanat profesörü, son olarak da ordinaryüs profesör olmuştur.
- ⦿ Varlık alanında yapmış olduğu çalışmalarıyla felsefede öne çıkmıştır.
- ⦿ O felsefeyi ilk bilim olarak tanımlamıştır.
- ⦿ Akademik çalışmalarının yanında çok sayıda kitap da yazmıştır. “Varlık ve Oluş”, “Aşk Ahlakı”, “Ahlak İnsanî Vatanperverlik”, “Türk Düşünce Tarihi”, “Türk Filozofları Antolojisi”, “Metafizik”, “İbn Haldun”, “İslam Düşüncesi”, “Felsefeye Giriş” ve “İslam Felsefesi Tarihi” eserlerinden bazılarıdır.

Takiyettin Mengüşoğlu (1905-1984)

- ⦿ Almanya'da Berlin Üniversitesinde felsefe, fizik ve kimya öğrenimi görmüştür.
- ⦿ Mengüşoğlu, insanın ne olduğu sorunuyla yakından ilgilenmiş ve insanı ontolojik temelde antropolojik bir varlık olarak tanımlamıştır.

- “Felsefeye Giriş”, “Kant ve Scheler’de İnsan Problemi”, “Değişmez Değerler ve Değişen Davranışlar”, “Felsefi Antropolojisi”, “Fenomenoloji ve Nicolai Hartmann”, “İnsan ve Hayvan”, “Dünya ve Çevre” vb. eserleri vardır. Ayrıca Nicolai Hartmann, Max Scheler ve Heinz Heimsoeth gibi filozofların eserlerini de Türkçeye çevirmiştir.

Macit Gökberk (1908-1993)

- Felsefe tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmalarla öne çıkan Macit Gökberk, dil ve düşünce üzerine de çalışmalar yapmıştır.
- O sade bir Türkçe kullanarak felsefenin anlaşılır olması için çaba sarf etmiştir.
- Felsefenin işlevlerinden birinin de kültürü güçlendirmek için insanlara çağın bilincini fark ettirmek gerektiğini ifade eder.
- Felsefe açısından kaynak teşkil eden eseri “Felsefe Tarihi”dir. Diğer eserlerinden öne çıkanlar ise “Değişen Dünya Değişen Dil”, “Batı Anadolu’nun Yetiştirdiği Antik Filozoflar”, “Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”, “Kant ve Herder’in Tarih Anlayışları”dır.

Mübahat Türker Küyel (1927)

- Mübahat Küyel, felsefenin tarihsel gelişimi üzerine düşünceler üretmiştir. Onun kültürlerarası etkileşimi üzerinde durmuştur.

- ⦿ O, felsefenin aslında Antik Yunan'da başlamadığını doğanın karşısında duyulan şaşkınlıktan doğduğunu belirtmektedir.
- ⦿ Günümüze kadar Batı ve Antik Yunan kültürü araştırılmakta sadece bu kültürlerin önemine değinilmekteydi. Ama Küyel, bu yargıyı kırmakla bu kültürler haricinde Türk kültürünün de dünya kültürleri içerisinde büyük katkısı bulunduğunu araştırmalarıyla göstermeye çalışmıştır.
- ⦿ Eserlerinden bazıları çok sayıda dile çevrilmiştir. Küyel'in "Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti", "Aristoteles ve Fârâbî'de Varlık ve Düşünce Öğretileri", "Felsefeye Başlangıç" ve "Türk Tefekkür Tarihi" gibi eserleri bulunmaktadır.

Nurettin Topçu (1909-1975)

- ⦿ Kendine özgü felsefi düşüncelerini inşa ederken Sokrates, Platon, Descartes, Kant, Bergson ve Blondel gibi büyük filozofların düşüncelerinden etkilenmiş ve Türk düşünce geleneği içerisinde ahlaki merkeze alan bir kültür ve medeniyet tasarımı ortaya koymaya çalışmıştır.
- ⦿ Fransa'da ahlak felsefesi üzerine çalışmış ve Sorbonne Üniversitesinde doktora çalışmasını tamamlayan ilk Türk olmuştur.
- ⦿ Nurettin Topçu, insanın bu şuurlu hareketini idealist bir hareket olarak görür ve ahlaki görüşleri açısından ona "isyan ahlaki" adını verir.

- ⦿ Nurettin Topçu'nun öne çıkan kitapları şunlardır; “Yarınki Türkiye”, “Felsefe”, “Bergson”, “Varoluş Hareket Felsefesi”, “Var Olmak”, “Mantık”, “Mevlana ve Tasavvuf”, “Kültür ve Medeniyet” ve “Taş-ralı”.

Aydın Sayılı (1913-1993)

- ⦿ Çalışma alanı, Türk-İslam dünyası bilim faaliyetidir. Bu alan üzerine çalışmaları, dünya felsefe literatüründe yerini almıştır.
- ⦿ Aydın Sayılı ayrıca UNESCO'nun “Orta Asya Uygarlıkları Tarihi” çalışmasına katılmıştır.
- ⦿ Almanya'da bulunan Doğu Bilimciler Derneğine onur üyesi seçilmiştir. Polonya Konsolosluğu, 1973'te Kopernik'in 500. doğum yıl dönümü nedeniyle “Copernicus” adlı eserinden dolayı Aydın Sayılı'y Kopernik Madalyası'nı layık görmüştür.
- ⦿ Aydın Sayılı arkasında birçok eser bırakmıştır. “Bilim Tarihi; Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir.”, “Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp”, “Beyrûnî'ye Armağan”, “Bilim, Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe”, “İbn-i Sînâ Doğumunun Bininci Yılı Armağanı” ve “Nikola Kopernik ve Anıtsal Yapıtı” bunlar arasında öne çıkanlardandır.

Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869- 1949)

- Devlet idaresinde görev almış ve Darülfünun olarak bilinen İstanbul Üniversitesi'nde felsefe ve estetik dersleri vermiştir. Feylesof Rıza olarak da bilinen Rıza Tevfik Bölükbaşı aynı zamanda şairdir.
- Başlıca eserleri: “Felsefe Dersleri”, “Ömer Hayyam ve Rubailer”, “Abdülhak Hamid ve Mülahazat-ı Felsefiyyesi”dir.“ Rıza Tevfik, ülkemizde ilk kez felsefe ders kitabını yazmış ve bu derslerin programını yapmıştır.
- Birçok makalesine “feylesof” imzasını atmıştır. Sözün özü Rıza Tevfik'in felsefesinin temel unsurları şu üç esasta toplanabilir; Akıl ile Tanrı'nın varlığı bulunabilir. Ölüm, hayret ve şüphe olguları bizi varlıkta ilk sebebe götürür. Bu da Tanrı'dır. Varlıkta birlik vardır. Her şey Tanrı'nın gücünün görünüşünden ibarettir. İnsan evrenin merkezi ve özetidir. Bu sebeple de âlemin en değerli ve en güzel varlığıdır.”

Hasan Âli Yücel (1897-1961)

- Hasan Âli Yücel'in felsefesi; hürriyet, eğitim ve hümanizm kavramları üzerine kuruludur.
- Hürriyeti, insan ve toplum için “bir ideal, kavuşulacak bir yer, bir hedef” olarak belirler.
- Eğitim sistemi ilk olarak insanın kendi başına düşünmesine olanak tanınmalıdır.

- Hasan Ali Yücel'in düşüncelerinde hürriyeti isabetli anlamak ve kullanmak meselesi eğitim ve hümanizmin temeli olan insana saygıdan geçer. Bu şartların sağlandığı ülkede her türden düşünceye mensup insan, bir arada uyum içinde yaşayabilir.
- Yücel'in "Felsefe Elifbası", "Mantık", "Hürriyet, Gene Hürriyet", "Türkiye'de Ortaöğretim", "Goethe; Bir Dehanın Romani" adlı eserlerinin yanında dil, kültür ve tarih üzerine çeşitli eserleri bulunmaktadır.

Nusret Hızır (1899-1980)

- Nusret Hızır, felsefe ve bilimin kendine ait bir dili olduğu görüşündedir. Felsefe ve bilim gibi sistemli insan faaliyetlerinin kendi dili ve özel kavramları olduğunu belirtir.
- Analitik felsefeye göre felsefe ve bilimin ortaya koyduğu önermeleri çözümlemeye uğraştığını söyleyen Nusret Hızır, felsefenin bundan ibaret görülmesinin de yanlış olduğunu belirtir.
- Yöntem kaygısı yüzünden durağan bir pozisyona düştüğünü belirttiği analitik felsefenin sadece parçaya varmada işe yaradığını, bütünlükte ise diyalektik yöntemin faydalı olduğunu söylemektedir.
- Nusret Hızır, "Felsefe Yazıları" adlı kitabıyla da Türk Dil Kurumu 1977 Deneme Ödülü'nü almıştır. Çok sayıda akademik çalışmasının yanı sıra Nietzsche ve Erasmus'tan çeviri kitaplarıyla "Bilimin Işığında Felsefe", "Geride Kalanlar" vb. eserleri bulunmaktadır.